

LIETUVIŠKA MATERIALISTINŲ RAŠTIJŲ IKI NEPRIKLAUSOMYBES PASKELBIMO

ISTORIŠKAI FILOSOFINĖ STUDIJA

I. vadas

1. *Trys materializmo formos.* — Materialistinė galvosena lietuvių tautai atėjo kartu su *Aušra*. Tai buvo antras lietuviškos smonės pasireiškimo tarpsnis. *Aušra* pažadino tautinę lietuvių smonę, o materialistinė filosofija, stipriai pasukdama bedieviškon ir socialistinę pusę, vedė lietuviškon visuomenę dideliu nuomonių skirtumais. Šli pas buvo kaltinamas tuo būdu numarinęs *Aušrą*.

Kas atsitiko toliau, galima trumpai suglausti šitaip: žymi lietuviškos visuomenės dalis stipriai persimaterialistinėmė. Ją buvo vairs pobūdžio ir laipsnio. Vien iš jų sudarė pozityvistinis visuomenės mokslas, atstovaujamas Kudirkos ir jo *Varpo* bei visos eilės visuomenės organizacijų. Teorinį materializmą stipriai atstovavo Šli pas. Trečia materialistinė filosofija persimė dialektiniu materializmu ir išvirto socialistiniu ir komunistiniu sąjūdžiu.

Galime palikti nuošalyje pozityvistinį materializmą, nes nėra aišku, kiek jis iš tikrųjų yra materializmas. Nors jo pasekėjai šiandieniniame Vakarų pasaulyje ne kartą taip pat apšaukia materialistais, būtent, ta prasme, kad jie visoje savo galvosenoje yra nusikreipę žemiškias vertybes ir, atrodo, vieną jų yra vadovaujami, tačiau yra pagrindo juos žiūrėti ir iš priešingos pusės. Teoriškai pozityvizmas yra greičiau materializmas; praktiškai tačiau, yra kitaip. Pozityvizmas dažniausiai reiškiasi kaip prilaikytas materializmas, kaip nedrįsimas visoje platumoje pritaikinti materialistinio principo. Dėl to šiandien pozityvizmą tenka žiūrėti net kaip tam tikrą reakciją prieš materializmą.

Anglų filosofas Fr. Copleston S. J. kelia klausimą, ar pozityvis-

tas gali b ti kartu ir deistas. Jis mano, kad praktiškai toki yra. Ta iau teoretiškai, pozityvistai, manydami, kad vien tikslieji mokslai gali mus aprinti žinojimu, yra materialistinio galvojimo eilje. Nedaug keičia situaciją ir tai, kad jie yra pasirengę išpažinti realybes, jei jas būtų galima rodyti¹. Dėl to lietuviško pozityvizmo klausimą mes paliekame atvirą.

2. *Materializmo kelias lietuvi tautoje.* — Materializmo plitimas lietuvi tautoje šiame šimtmečiuje turi savo ritmiką. Jis prasidėjo periode tarp *Aušros* ir nepriklausomybės, ir tame laikotarpyje išvystė gyvą mokslinį ir visuomeninį veiklą tiek Lietuvoje, tiek Jungtinėse Amerikos Valstybėse.

Nepriklausomybės atgavimas ir konkretūs Lietuvos valstybės organizavimo uždaviniai labai patraukė vis lietuvių dėmesį. Nors marksistinis idėjose savaime tada nepasidarė mažiau patrauklios jėgos, tačiau daugumas jų, sitraukdami valstybės kūrimo darbus, jas paliko gerokai nuošaly. Kairieji grupių koalicija su krikščioniškomis grupėmis Lietuvoje kraštutiniams marksizmo požiriams turėjo neigiamos takos. Tautininkų valdymo laikais lietuvių materialistinis judėjimas veiklą dar labiau apsilpo.

Tačiau nauji impulsai materializmas gavo Lietuvoje iš šalies. Tai vyko komunistinės Rusijos okupacijos dėka. Šiuo atveju Lietuvon atėjo komunistinis marksizmo apraiška, pilna ekspansijos ir apsirpinusi galingomis valstybinėmis prievartos priemonėmis, kuriomis ji stipriai veikia lietuvių tautą iki šiol.

Tokiu būdu šio šimtmečio pusėje ir pradžioje šimtmečio pabaigoje, pagrindinė idėja, su kuria teko susitikti lietuviškai krikščionybei, buvo materialistinė filosofija, besireiškianti visomis savo formomis: pozityvizmu, liberalizmu, socializmu ir komunistiniu.

Kad susidarytume pilnesnį vaizdą, prieš kokius uždavinius stovi Lietuvos krikščionybės ryšium su materialistinėmis idėjomis, pabandykime bendru žvilgsniu apžvelgti lietuviškas materializmo formas ir jas visai objektyviai vertinti. Ypač mums svarbu yra sužinoti, kokius palikimus jos paliks lietuvių tautos dvasiai. Stenkimės taip pat pažinti priežastis, kurios materializmą išsklaidė.¹

¹ Coppleston Frederick, *Contemporary Philosophy, Studies of Logical Positivism and Existentialism*, 1956, 31 psl.

Jau išsyk pasteb kime, kad krikš ionyb savo esme n ra nusista iusi nei prieš materij , nei prieš tas pas kas, kurias materija vaidina žmogaus gyvenime. Krikš ionyb n ra medžiaginio elemento paneigimas žmogaus gyvenime. D l to materialistin filosofij mes turime ži r ti grei iau kaip dalinio principo uzurpacij visam gyvenimui.

3. *Materializmo prasm mums.* — Taigi šiais laikais mes esame materializmo apsupti labiau, negu paprastai manome. M s laik situacij , man atrodo, teisingai yra nusak s marksizmo filosofas Juozas Dietzgen 1872 m. tarptautiniame komunist kongrese Pragoj . Šio filosofo vaidmen komunistin s id jos vystimesi yra vertin s pats Marksas, šitaip j tame kongrese pristatydamas : « Štai m s filosofas ». Dietzgen tada pareišk : « Žmonijos išganymas yra painiotas š (marksizmo) klausim . Jis yra taip didelis ir puikus, kad visos kitos problemos, kurias laikas gal s iškelti, tur s tyl jime palaukti»².

Šis pasakymas yra pilnas prasm s, tarsi koks simbolis. Jis nusako ir m s tautos dabartin b kl . Vis pirma, štai, jis kalba, kad marksizmui už jus, su visomis kitomis problemomis reik s palaukti «tyl jime ». Iš tikr j , m s tauta šiandien yra pasmerkta tokiam tyl jimui vis kit problem atžvilgiu. Paži ros, nesiderinan ios su marksizmu, negali b ti joje viešai skelbiamos. B dinga, kad š tylos termin yra pasisavin ir oficial s Bažny ios dokumentai, komunizmo pavergt Bažny i vadindami *Tylos Bažny ia*.

Skaitant marksist raštus, parašytus prieš 1918 metus, negalima išvengti sp džio didelio mokslinio, filosofinio ir net dorinio entuziazmo, kuriuo alsuoja j autoriai. Nepaisant j filosofini pagrind šališkumo ir nepateisinamumo, j pol kis gelb ti žmonij yra labai gilus ir platus. Šitokio entuziazmo sunku rasti nors ir labai teisingose filosofin se ar net religin se knygose. Turint tai prieš akis, neatrodo nei perdaug nuostabu, nei ne tikimai paslaptinga, kad komunizmas rado keli žmonijos istorij . D l to Dietzgeno pasakymas, kad tai yra «didelis ir puikus mokslas », turi savo istorin priežast .

² Arthur M. Lewis, *Draugijos ir organizm , evoliucija*, Vert Antanas Karalius, 186 psl.

Dl tos pa ios priežasties taip atsitiko, kad šiandien mes, labiau negu Dietzgenas, esame priversti pasakyti, kad « žmonijos išganymas yra painiotas š (marksizmo) klausim ». Sunku pasakyti, ar Dietzgenas žmonijos išganym suprato taip, kaip mes katalikai j suprantame, b tent, pilnutinio žmogaus likimo prasme. Kaip beb t , ta iau marksizmo siterpimas žemišk j žmonijos likim palie ia ir visuotin žmonijos likim . Jei žemiškios žmonijos gerov s šiandien negalima kurti, neatsiskai ius su marksizmu, juo labiau negalima kalb ti apie pilnutin s gerov s k rim be to atsiskaitymo. Tai yra teisinga daugeriopa prasme. Vis pirma turime laim ti marksistinio žmogaus klaus . Be jo, mes jo neišgelb sime. Ir antra, mes turime rasti realesn atsakym žmogaus b ties klausim . Jeigu materialistin s j d nor tume ži r ti teologiniu poži riu, gal tume jame matyti reikalavim mums, kad mes, visa krikš ioniška išganymo s ranga, b tume labiau praktiški, labiau realistiški, labiau sik nij šioje žem je.

II. Lietuviškos materialistin s raštijos apžvalga iki nepr iklausomyb s paskel bimo ¹

1. *Reakcija prieš religij* . — Lietuviškasis materializmas, kaip dažnas naujas s j dis, iš jo pasipriešinti esamoms paži roms. Patys didieji oponentai, su kuriais teko marksizmui susikirsti Europos Vakar kult roje, buvo, šalia kapitalistin s santvarkos, religija, katalik Bažny ia ir idealistin filosofija. Kadangi idealistin filosofija lietuviškoje visuomen je nebuvo jokia žymi j ga, tai materializmas ia nusikreip pirmiausiai prieš religij ir Bažny i .

Kaip lietuviškas materializmas reišk si kovoje prieš religij ? Pirmiausiai jis pasireišk uoliu puolimu Šv. Rašto, kaip Dievo kv pt kny g . Toliau, jis pasisak prieš tik jim asmenin Diev . Ir tre ia, jis steng si pažeminti vieno Dievo id j , skelbdamas religij istorijos moksl , kuris paliudij s, kad Dievas n ra vienas, bet j yra daug.

Viena iš pirm j biblin s kritikos kny g lietuvi kalba buvo Paul Lafargue studijos vertimas, pavadintas *Pasaka apie Adom ir Iev* . Lafargue buvo ved s Markso dukter , su kuria 1911 m.

nusizūd³. Autorius Šv. Rašt ži ri, kaip mitologin medžiag , domi studijoms. Jis turi net tam tikros objektyvin s pagarbos šv. Rašto pasakojimams. Ši laik galvo iai, pasak jo, «juos aiškina ir m gina atrasti, ar nesislepia kur kokie tikri atsitikimai po fantastiškuoju lobiu »⁴. Jis gerbia žym j angl antropolog Lang , dr sus sulyginti graik mitologij su laukini taut pasakomis. Lango vertinimas šioje knygel je yra domus tuo, kad šiandien Langas kaip tik yra laikomas pradininku tos antropologin s mokyklos, kuri nusikreip nuo evoliucionizmo etnologini fakt aiškinime. Pagal evoliucionizm , kiekvienas tobulesnis reiškiny s yra tuo pa iu ir v lyvesnis, ir kiekvienas mažiau tobulas reiškiny s tuo pa iu yra ir senesnis. Prieš š mechanistin proistorijos supratimo metod šiandien stipriai reiškiasi Schmidto-Grabnerio mokykla, kuri sako, kad ne visada v lyvesn reiškiniai yra tobulesni, o ankstyvesni mažiau tobuli. Ši mokykl si lo imti proistorinius faktus taip, kaip jie yr , ir negrupuoti j pagal tobulum ar netobulum , turint tiksl tuo b du sudaryti j istorin slinkt . Ši mokykla savo pirmatak tarpe kaip tik skaito Lang .

Lafargue studijos vert jas yra P. Miškinis. Pasak Pr. ep no, jo tikra pavard yra F. Janušis⁵.

1918 m. išleista knygel *Ar buvo visuotinis tvanas ?* jau n ra tokia saikinga. J paraš Iksas, sekdamas J. M. McCann ir kitais. Kas yra Iksas, *Lietuvi Enciklopedija* žini neturi. Knygel gana mokslišku metodu svarsto vairias galimybes tvan išaiškinti nat raliai. Ta iau autoriaus nusistatymas prieš Diev yra aiškus. Jis, pavyzdžiui, kalb damas apie negalimyb vairovorykštei atsirasti tik po tvano, rašo : « Toki nes moni gal jo prirašyti tik šventraš io autoriai, kurie raš " Dievo kv pimu ", o ne žinojimu pasiremdami »⁶.

Iksas nebuvo tik mechaniškas kit nuomoni atpasakotojas lietuviškai. Jis pats buvo giliai sitikin s bedievis. Savo paži ras

³ *Lietuvi Enciklopedija*, XIV (1958), 36 psl.

⁴ Paul Lafargue, *Pasaka apie Adom ir Jiev* , 3 psl.

⁵ *Lietuvi Enciklopedija*, XIV (1958), 37 psl.

⁶ Iksas, *Ar buvo visuotinis tvanas?* 1918, 25 psl.

jis yra išd st s knygel je *Kod l aš netikiu Diev , arba tik jimo kritika*. 1915 m. jos iš jo jau antra laida.

Knygel yra parašyta poleminiu stilium, tikslu išlaisvinti žmones iš tik jimo ir su juo einan ios pragaro baim s. Autorius stengiasi religin — asmenin Dievo s vok pakeisti filosofine. Tam tikslui jis naudojasi net Šv. Rašto argumentais, b tent, Dievo pasisakymu Mozei savo vardo : « Esu, kuris esu »⁷. Dievas, pasak Ikso, yra ne kas kita, kaip akla j ga ⁸. Kadangi jis yra tik akla j ga, negali b ti žmogaus idealu⁹. D l to, juo labiau žmogus nugal s Diev , tuo jis bus laimingesnis ¹⁰.

Galime atkreipti d mes tai, kad Ikso Dievas yra ne kas kita, kaip akla j ga. D l to yra suprantamos autoriaus pastangos iš jos išsilaisvinti. Ta iau, iš tikr j , kovodamas su šitokiu dievu, autorius grei iau kovoja su materializmo deterministiniu principu, negu su krikš ioni Dievu.

Iksas yra paskyr s vien puslap lietuviško žodžio « Dievas » kilmei išaiškinti. Jis sustoja ir prie Dievo S naus id jos, paaiškindamas, kad ši s voka subrendo tarp 200 m. pr. Kr. ir 200 m. po Kr. Ta iau pats reikšmingiausias Ikso Dievo sampratos bruožas yra tas, kad Dievas žmogaus nepaiso.

Iksas yra gana pla iai dom j sis religiniais klausimais. 1916 m. jis išleido stambok religij istorij , pavadint *Kokius dievus žmon s garbino senov je?* Iks d l to tenka laikyti pirmu materialistiniu teologu. Autorius, leisdamas ši knyg , turi tiksl rodyti, kad Dievas n ra vienas, bet j yra daug ¹¹. Šioje religij istorijoje jis apima ind , egiptie i , graik , rom n , pers ir lietuvi dievus. Vertingas yra jo lietuvi diev aprašymas, paimtas iš Edm. Veckenstedto ¹².

Ikso religiniai raštai liudija materialistin s minties keli nuo neigiam Šv. Rašto vertinim iki taut etnologijos studijavimo. Taut religiniam palikimui autorius, atrodo, turi slaptos pagarbos. Ta iau j pareikšti, jam kliudo kita jo dvasios kryptis, kuri Diev

⁷ *Exodus* 3, 14.

⁸ Iksas, *Kod l aš netikiu Diev ,* 1915, 64 psl.

⁹ Ten pat, 61 psl.

¹⁰ Ten pat, 64 psl.

¹¹ Iksas, *Kokius dievus žmon s garbino senov je?* 1916, 8 psl.

¹² *Die Myten, Sagen und Legenden der Semaiten*, Heidelberg, 1883. Iksas per klaid šio veikalo autori rašo ne Veckenstedt, bet Deckenstedt.

supranta, kaip akl j g , iš kurios žmogui reikia tik laisvintis.

Laikraštis *Keleivis* 1915 ar 1916 metais išleido knyg , pavadint *Eil s ir straipsniai*. Tituliniame puslapyje pažym ta, kad dalis medžiagos šiai knygai yra paimta iš 1913 m. *Keleivio* kalendoriaus. Dauguma straipsni svarsto religines problemas. Pažym tinas yra Z. A. (Z. Aleksos ?) straipsnis *Revoliucija senov s Lietuvos danguje*¹³. Straipsnis svarsto matriarchato žuvim lietuviškoje proistorijoje. Jo buvim jis rodo pasiremdamas dainomis. Straipsnis yra domus pa iu klausimo pastatymu. Kitame straipsnyje, jau pasirašytame Z. Aleksos, svarstoma *Stabmeldiškos vietos ir m s kunigija*¹⁴. Jis ia aprašo vairias Lietuvos šventvietes. Autoriaus, matyt, b ta ne mažo etnologini studij m g jo. Jis skatina rinkti archeologin medžiag .

2. *Kova su Bažny ia*. — Paži ra Bažny ios atžvilgiu materialist tarpe yra labai sumišusi. ia galima sutikti pik iausi kaltinim Bažny iai, ypa jos atstovams. Iš antros pus s, ia n ra vieningos nuomon s, ar reikia Bažny ios visiškai atsikratyti.

B dingas šiuo atžvilgiu yra aukš iau min tas Bostono *Keleivio* leidinys *Eil s ir straipsniai*. Jame, šalia pikt kunig karikat r ir priekaišt kunigams, kad jie vald žmones pragaro baime, ia pat dedamas straipsnis apie vysk. Giedrait , vertinant jo lietuvišk knyg leidim , bet kaltinant už baudžiatvos stiprinim . ia pat, šalia Jakšto eil raš io, d ta kun. Jauniau fotografija, aptariant j kaip kalbos mokslinink ir «laisvai manant » žmog . Bet b dingiausias šios susimaišiusios laikysenos pavyzdys yra straipsnis *20-metin s sukaktuv s Kraži skerdyn s*. Ta iau tai yra tik paviršutinis vaizdas. Materialistinis s j dis savo esme yra giliai nusiteik s prieš Bažny i .

Vien iš pirm j , svars iusi Bažny ios problem , galima pamin ti romano *Šliuptarniai* autori , kuris 1912 m. išleido studij *Kas išganys liaud ?* Autorius Al. Margeris ši knyg yra pasiraš s Konstantino Šeštoko slapyvardžiu. Jo pagrindin priekaišt katalikybei gal b t tiksliausiai išreiškia toks sakinys : « Katalikas

¹³ Z. A., *Revoliucija senov s Lietuvos danguje*, leidinyje *Eil s ir straipsniai*, 57-60 psl.

¹⁴ Z. Aleksa, *Stabmeldiškos vietos ir m s kunigija*, ten pat, 61-63 psl.

pamaldžiai rankas susi m s ir galv nuleid s nieko neišmano apie š gyvenim »¹⁵.

Knyga yra ištisas priekaišt ir kaltinim rinkinys tik jimui ir Bažny iai. Ta iau pabaigoje autorius pasisako už nat ral tik - jim , kuris yra laisvas. Jis skatin s vilt ir ved s žmog geresn ateit¹⁶.

Labai atvirai prieš B žny i iš jo ekskunigas Vl. Dembskis. Jis, buv s 1863 met sukilimo dalyvis, Amerik atvyko per Šveicarij ir Paryži . Ten jis tur jo progos susipažinti su libera - listine, voliuntaristine ir socialistine filosofija, kuri nuvyk s Amerikon savarankiškai atstovavo.

Jis 1905 m. išleido knyg *Kankiniai ir kankintojai už moksl .* J. O. Širvydas, darydamas Dembskio rašt apžvalg , ši jo knyg laiko «gyvu protestu prieš mald ». Pasak Širvydo, materialistai, kurie atmets dievyb s supratim , maldos nepripaž sta. Dembskis mald ži ri, kaip pasik sinim žmogaus vali . Jis rašo : « Koki ties j s turite atimti žmogui prigimt dr s ir vali ? Lai žmogus kultivuoja savo vali be jokio garbinimo aukštybi ir prašin jimo j pagalbos ir tada mes tur sime žmones aukštai pakilusius individuališkoje galyb je »¹⁷. Grei iausiai Napoleono epop ja bus davusi Dembskiui š galingo žmogaus ideal ; tokio žmogaus, kuris nuo nieko nepriklauso. Tai neb t nuostabu, nes ji yra kv pusi ir Beethoveno heroin muzik .

Dembskis ta iau yra filosofas ir su savo nepriklausomo žmogaus mintimi eina toli. Kai mald jis laiko blogybe, tai nesivaržo ir Krist pakaltinti už šios blogyb s legalizavim . Jis rašo : «Kristus patvirtino ir patobulino dar vien jo mokslui reikaling piktyb , jau taip sen , kaip seni yra žudikai ir j pagelbininkai, o t ja yra malda. K ? Malda yra piktyb ? Paš lai, pasakysi skaitytojau. »¹¹

¹⁵ Konstantinas Šeštokas, *Kas išganys liaud ?* Pirmoji dalis. *Ar prietariškas tik jimas bei tikyba išganys liaud*, 1912, 208 psl., ži r. 10 psl.

¹⁶ Ten pat, 196 ir 198 psl.

¹⁷ *Kunigas Vladislovas Dembskis, jo gyvenimas, raštai ir darbai*, New Yorkas, 1916. Pirm j šios knygos pus apie Dembskio gyvenim paraš Šli pas, o antr j J. O. Širvydas. ia cituojama Širvydo dalis. Dembskio citata paimta iš Širvydo citatos 136 psl.

Taip, taip broluži. Malda yra dvasiška patžudyst , kuri naikina žmon se vali pasipriešinimo žudytojams ...»¹⁸.

Voliuntaristinio ir materialistinio žmogaus vaizdas pas Dembsk yra susiformav s iki galo. Savo paskutiniame iš stambesni j veikal *Inkvizicija arba atpirkimas žmoni nuo š tono*, išleistame 1909 m., pasak J. O. Širvydo, Dembskis «išeina karšt kritik priešais dievyst s id j »¹⁹. Jis ia pasisako prieš g rio ir blogio dualizm , kuris valdo pasaul . Krikš ionyb jis laiko tokio dualizmo išpažin ja, d l to j atmeta. Jis išpaž sta tik vien princip valdant pasaul . Jis teigia monizm . Tuo visk valdan iu principu yra gamta. « O jeigu taip, tai anot monist , nei Dievas, nei velnias n ra reikalingi »²⁰.

Dembskis yra labai nusistat s prieš kunigus. «Visuose jo raštuose yra vienintel linkm — nurodyti žmon ms, kad ... su steigimu kunigijos luomo ant žem s vyko didel žmonijos prigautis »²¹. Turint prieš akis filosofin Dembskio nusistatym prieš Diev , jo pasisakym už autonomin žmog , taip pat jo nusistatym prieš kunigus, suprantama yra ir šitokia jo išvada apie Bažny i : «Jeigu religij nepalikti privatišku dalyku, tai reikt jai paskelbti atvir kov »²².

3. *Gamtos mokslai su stipriu palinkimu praeit .* — Gamtos moksl tarpe šiame laikotarpyje pirm viet tenka skirti Juozui Adomai iui-Šernui, išleidusiam vis eil stambi gamtos mokslo knyg ²³. Jis gim Smuilišk se, Lukši vals iuje, Šaki apskrityje. Baig s šešias klases, pradžioje kininkavo, v liau, persik l s Varšuvon, bendradarbiavo lenk laikraš iuose. Nuolatin mis studijomis pasiek gana plataus išsilavinimo. Buvo *Aušros* ir *Varpo* bendradarbis. Persik l s Amerikon, atsid jo gamtos moksl knyg vertimui ir originali rašymui.

Šernas buvo žmogus su dideliu d mesiu konkre iai žemiškajai realybei. Tai liudija šis sakinys jo geografijos prakalboje, kuri

¹⁸ Ten pat, 136-137 psl.

¹⁹ Ten pat, 145 psl.

²⁰ Ten pat, 146-147 psl.

²¹ Ten pat, 129 psl.

²² Ten pat, 151 psl.

²³ Jo knyg s rašas yra *Lietuvi Enciklopedijoje*, I, 35 psl.

1906 m. iš jo jau trečia laida. «Nėra taip paprasto dalyko, kuris nevertas būti žmogaus atydos ir kurio ištyrimas neatgabent naudos»²⁴.

Adomaitis domisi medžiaginėmis dalykais; iš jų labiausiai jį domina organinė gamta ir tai ne tiek praktiniu požiūriu, kiek savo kilmės požiūriu. Tai liudija jo sutaisytas paleontologijos vadovėlis²⁵. Šioje knygoje jis pateikia «senųjų gadinų gyvūnų sutvėrimą» aprašymą. Ir verta yra pastebėti, kad, nepaisant tuometu iškilusių kraštutinių evoliucijos teorijų, kurias sukėlė Darvino studijos, Šernas kraštutinio evoliucionizmo neskelbia. Jis rašo: «Senos formos išnyko, jų vieton atsirado naujos ir naujos da jų iki šiuo, kokias šiandien matome ant žemės paviršiaus. Kokios vienok nebuvo tos išnykusios formos, jos visgi duodasi palyginti prie dabar gyvenančių: žuvis gyvena ir šiuo vandenyse, kaip ir dabar, žaliai turėjo šaltą kraują, atsiradę paukščiai lakiojo ant oro, vabalai neturėjo kaulų, žindanti patalpa pagimdyti, žindo savo motiną, kaip daro ir dabar»²⁶.

Ši ištrauka liudija blaivų Adomaitio pažiūrą gyvulių raidos klausimu. Jis neatstovauja Lamarko absoliutinio rėšio evoliucionizmo²⁷, bet laikosi Cuvier mokslo, kuris bandė derinti evoliucijos teoriją su krikščioniška tradicija.

Tačiau kas iš tikrųjų rėpi Adomaitiui labiau už visa kita, yra mokslas apie žemės tautas. Jam rėpi tautiniai grupų dvasiškos ypatybės ir pats žmogaus ryšis vieno su kitu. Nes «kiekvienas žmogus nuo užgimimo priguli prie kokio nors ryšio ypat». Tautų raidos mokslą jis studijuoja savo knygoje *Etnologija*²⁸. Bet ir kitose savo knygose Šernas nepraeina pro šalį tautinių klausimų. Taip savo geografijoje jis jungia gražiai skyrius apie Lietuvą ir kaimynines tautas²⁹.

²⁴ Šernas, *Geografija arba žemės aprašymas*, pagal Geikie, Nalkowskj ir kitus, Chicaga, 1906, 467 psl., žiūrėti r. 5 psl.

²⁵ *Senųjų gadinų išnykusių gyvūnų sutvėrimai*, pagal Hutchinson sutais Šernas, Chicaga, 1900, 370 psl.

²⁶ Ten pat, 4 psl.

²⁷ Pal. A. M. Lewis, *Draugijos ir organizmų evoliucija*, vert. Antanas Karalius, 1914, 40 psl.

²⁸ *Etnologija arba mokslas apie žemės tautas*, pagal Dr. M. Haberlandt ir Letourneau sutais Šernas, Chicaga, 667 psl.

²⁹ Ten pat, 422-445 psl.

Studijuodamas š naują etnologijos mokslą, Šernas randa, kad «n ra tautos be dailės ir religijos»³⁰. Tik jimas Šernui yra natūralus reiškinys. «Pamatas, šaknis tik jimo dygsta iš žmogaus gyvenimo ir jo dvasios jausmų. Pati mirtis priveda žmogų prie tik jimiškų perstatymų»³¹. Monoteistin tik jimas, kaip tikras racionalistas ir devynioliktojo šimtmečio žmogus, jis grindžia dorovę. «Krikščionyb arba kitoks, paremtas ant garbinimo vieno Dievo, tik jimas už pamat turi doriškus prisakymus»³².

Adomai io asmenyje mes turime gamtininką realistą, kuris domisi mažiausiu dalyku žemėje, bet kurio žvilgsnis yra nukreiptas aukščiau šioje tvarkoje dalykai — žmogus, ypač žmogus tautoje. Studijuodamas apiuopiam tikrovę, jis ne tiek ją analizuoja, kaip daro mūsų gamtininkai, kiek rpinasi nustatyti jos kilmę, jos raidą. Jis rpi visokia raida, ar tai būtų žemės formos, ar gyvulių, ar žmonių.

Gali kilti klausimas, iš kur yra šis istoriškas arba genetinis Adomai io palinkimas. Ar jame atsiliepia aušrininkas su lietuvių tautos praeities mistika? Ar jame reiškiasi XIX šimtmečio genetiškai istoriškai materialistiniai mokslų palinkimai, sukelti Darvino biologijoje, Hegelio filosofijoje ir Markso kiškajame veikime?

Reikia turbūt sakyti, kad šie abu šaltiniai formavo Adomai io Šerno dvasią. Jis buvo tikras aušrininkas, susidomijęs paslaptimi lietuvių tautos praeitimi, bet jo nepatenkino romantiniai šio klausimo sprendimai. Dėl to jis jo materialistinio pobūdžio XIX šimtmečio studijas, kuriose jis rado taip pat labai platų susidomijimą aiškinant praeities dalykus.

Kitas autorius, kuris turi taip pat dmesio derinį, būtų gamtos mokslų ir istorijos, yra dr. Antanas Bacevičius. Buvęs knygnešys ir spaustuvininkas Kaune ir Tilžėje, atvykęs Amerikon baigęs gydytojo mokslus ir jia reiškiasi kaip uolus visuomenininkas, ypač 1905 m. sukilimo šelpjas. Jis 1904 m. išleido originalų darbą *Istorija abelna* — tais laikais visai neblogas senosios pasaulio istorijos santraukė.

³⁰ Ten pat, 174 psl.

³¹ Ten pat, 165 psl.

³² Ten pat, 169-170 psl.

Lietuvi gamtinink junginys su istoriniu požiūriu šiame laikotarpyje yra tikrai bdingas. Tokio idj ryšio, kaip pas Adomait ir Bacevi i , galima sutikti ir daugiau. Galima pamin ti Jono Ilgaudo išverst knygel *Kada ir kokiū b du svietas susitv r*³³. Tai yra kartu astronomijos ir biologijos studija. Istorinis požiūris ia yra artimai susij s su materialistine filosofija. Autorius atstovauja paži r , kad medžiaga yra amžina³⁴.

Gamtos mokslus palikdamas nuošaly ir atsid damas vien kult ros istorijai, išeina Julijonas A. Chmieliauskas. Jis 1917 m. išleidžia trij tom *Kult ros istorij*. Chmieliauskas savo studijose formaliai nusikreipia nuo darvinistiško kult ros istorijos supratimo. Ir iš viso šio veikalo neb t galima traukti materia- listin s raštijos tarp , jei ne ta aplinkyb , kad jis savo klausimo k limo pob džiū išeina iš jos. Savo pirmosios knygos prakalboje Chmieliauskas nurodo, kad jo knyg skaitymui yra reikalingas pasirengimas ir kad « šiame dalyke daug gal t pagelb ti Šerno raštai »³⁵.

Chmieliauskas atsisako paži ros, kad žmonijos pažanga pri- klauso nuo žem s turt , jos vaisingumo ar klimato s lyg . Toliau jis šitaip išreiškia savo paži r žmogaus vaidmen kult ros istorijoje : «Aplamai, kult ros pažanga remiasi visai kitoniškais pamatais negu Darvino teorija, ir prisiderinimo d snis gamtiškoje-istoriškoje prasm je yra nepritaikintas prie laisvo savaveikimo akstinu apdovanoto žmogaus. Gamtiškajam pri- siderinino d sniui žmoni draugijoje gal yra tolygi tradicija, per mimas. Kalba ir raštas yra to perdavimo priemon mis. Be tradicijos pagalbos ž t visi padarytieji išradimai, nekalbant jau apie dvasinius turtus »³⁶.

Šiame Chmieliausko posme mes tinime savotišk lietuviškos kult ros filosofijos takoskyr . Lietuviškoje materialistin je gal- vosenoje didel vaidmen yra vaidinusi gamtinio prisitaikymo

³³ Dr. M. W. Meyer, *Kada ir kokiū b du svietas susitv r*, iš vokie i kalbos vert Jonas Il gaudas. Išleidimo metai nepažym ti. *Lietuvi Enciklo- pedija* šio slapyvaržio nežino.

³⁴ Ten pat, 5 psl.

³⁵ J. A. Chmiel iauskas, *Kult ros Istorija*, 1917, I tom. 4 psi.

³⁶ Ten pat, 5 psl.

id ja, besireiškianti praktikoje kovos už b v d sniu. Šiandienin je m s visuomen je tuo tarpu daug yra kalbama apie tradicijos reikšm ir jos išlaikymo uždavin. Chmieliauskas šia prasme yra tradicinio galvojimo pirmatakas. «Tradicija yra galinga parama kult rai : jinai viena tiktai ir yra imama omenin kult ros bei civilizacijos pl timosi istorijoje », rašo jis³⁷.

4. *Biologinis socializmo pri jimas*. — Eidami toliau, lietuviškoje materialistin je galvosenoje mes turime išskirti vien krypt , kuri yra marksistin , bet ne komunistin . Šios krypties atstovu reikia laikyti gydytoj A. J. Karali . Jis yra išvert s kelet knyg ir leid s Chicagoje laikrašt , kuris vadinosi *Lietuvi žurnalas*. Dr. Drangelis yra išsaugoj s septynis šio leidinio numerius. Žurnalas visai netur jo pažym jimo, kuriais metais jis jo. T a iau J. Talalas, remdamasis paties laikrašt io žiniomis, nustato j jus 1914 metais. Tai yra nedaug kam žinomas ano meto socialistin s minties liudininkas. Žurnalas deda dviej amerikie i visuomeninink diskusijas socializmo klausimu. Diskusijos vedamos garbingai, duodant iškelti priekaištus socialistinei galvosenai. Šiame žurnale apie biologinius socializmo pagrindus nekalbama, tik skelbiamas Karaliaus sulietuvintas Darvino veikalas *Veislį atsidrimas*.

Originali Karaliaus darb mes nesame užtik . T a iau reikia manyti, kad jo dvasi atstovauja jo vertimai. Tai yra vis pirma d l to, kad jis, be abejo, rinkosi versti tuos veikalus, kurie jam patiko ir kuriais jis nor jo apaštalauti lietuviškoje visuomen je. Ir antra, patys išversti autoriai, pirm negu jie veik lietuvišk dvasi apskritai, jie veik vert jo dvasi . D l to mes, nor dami pažinti Karaliaus dvasi , truput sustokime prie poros jo vertim .

1913 m. jis išleido išvert s John M. Work veikal pavadint *Kas yr' taip, o kas ne taip*³⁸. Tai yra socialistinio mokslo išd s tymas. Šiame vertime Karalius, matyti, sutiko su paži ra, kad kapitalistin santvarka yra nepataisoma, ta iau nuo komunizmo jis atsisako. Jam «socializmas n ra komunizmas »³⁹. Komuniz-

³⁷ Ten. pat, 5 psl.

³⁸ John M. Work, *Kas yr' taip, o kas ne taip*. Vert A. J. Karalius, Chicago, 1913, 264 psl.

³⁹ Ten pat, 31 psl.

mas, pasak jo, « reiškia priverstin ir nemalon šeimyniškum ... Jis reiškia tikr išdildym individualo »⁴⁰. Komunizm autorius sieja ne su socializmu, bet su kapitalizmu. Komunizmu jis vadina Amerikos didnamius, kuriuose gyvena suspaustos šeimos ⁴¹. D l to, jei kas yra priešingas tik jimui, tai grei iau kapitalizmas, negu socializmas. « Socializmas n ra priešingas tik jimui, kapitalizmas yra priešingas tik jimui »⁴².

Paliekant nuošaly vis socialin s visuomen s vaizd , kur piešia Work ir kuriuo tiki Karalius, atkreipkime d mes tik por dalyk . Vis pirma š s j d autorius ži ri ne kaip eilin istorin reiškin , bet kaip dalyk dar nebuvus žmonijos istorijoje. Jis vyksta « pirmutin kart nuo civilizacijos prasid jimo »⁴³. Ir to nereikia baimintis. Priešingai : reikt baimintis, jei žmogus negal t b ti kitoks. « Iš tikr j b t keista, jei žmogaus prigimtis b t nepakei iama »⁴⁴.

Iš antros pus s Work rodin ja, kad tas pasikeitimas n ra sauvališkas, bet « logiškas ir nat rališkas ekonomiškios evoliucijos » kelias⁴⁵. D l to « vienintelis kelias (yra) klausyti pažangos statym »⁴⁶.

Iš šios apžvalgos mes matome, kaip to meto socialistin galvosena siejosi su pasikeitimo ir pažangos id jomis. Kita knyga, kuri Karalius dav lietuviams socialistams Amerikoje, yra studija, kaip socializmas kilo iš biologini princip ir to socializmo kritika. Tai yra Arthur M. Lewis *Draugijos ir organizm evoliucija*⁴⁷.

A. Lewis, prad damas nuo pirmykš io filosofo Tal s ir pereidamas prie moderni j autori : Linné, Lamarcko, Darvino, Weismanno, Haeckelio ir kit , duoda ger apžvalg , kaip socialistin galvosena kilo, ieškodama sau pavyzdžio ar biologin je

⁴⁰ Ten pat, 34 psl.

⁴¹ Ten pat, 29 psl.

⁴² Ten pat, 37 psl.

⁴³ Ten pat, 82 psl.

⁴⁴ Ten pat 192 psl.

⁴⁵ Ten pat, 246 psl.

⁴⁶ Ten pat, 141 psl.

⁴⁷ Arthur M. Lewis, *Draugijos ir organizm evoliucija*. Išleista Chicagoje.

Leidimo metai nepažym ti, ta iau knyga jau buvo platinama 1914 m.

r ši atrankoje, ar j kooperacijoje. Paskui, pradedant Kropotkinu, Spenceriu ir pagaliau Ward, jis atmeta galimyb žmon ms organizacini princip ieškoti gyvuliuose.

Autorius laiko beprotyste visuomeninei žmoni organizacijai imti pavyzd iš aklos gamtos j g kovos, kurios d ka pasidaro geresni form atranka. «Ward labai tvirtai priešinasi, kuomet šitas beprotiškas gamtos aikvojimas statomas pavyzdžiu žmoni draugijai ... »⁴⁸.

Lewis, kritikuodamas biologin socializmo pri jim , iškelia dvasinio pri jimo apleidim . Jis rašo, kad socialistin se studijose « didelis psichinis faktorius buvo paliktas nepriskaitytu ... intelektualinis arba racionalinis faktorius, ir šis faktorius yra taip milžiniškas, kad n ra vietos nuostabai apskaitant didenyb klaidos, kuri pa jo nuo jo užmiršimo »⁴⁹. Tai yra labai teisinga socializmo kiitika. Ta iau šiuo atveju mums ne tiek domu, kad A. Lewis socializmas išsilaisvino iš biologin s evoliucijos priklausomyb s, kiek tai, kad socializmas buvo su ja susij s. Kyla klausimas, koku b du tas ryšys gal jo atsirasti, žinant, kad socialistai nebuvo tokie žmon s, kurie b t buv nusistat prieš proting žmogaus prigimt .

Š ryš galima pateisinti tik tuo, kad socializmas kilo nepaprastai stipraus visuomeninio pasikeitimo, perversmo ar revoliucijos noro vedinas. Ir šiam jo naujos santvarkos norui, kaip patogiausia prielaida, išsyk pasirod evoliucin biologija. Net paties Markso didžiausi garb Engelsas mat tame, kam «jam lemta padaryti tai istorijoje, k Darvino teorija padar biologijai »⁵⁰.

Kai stebime marksistini id j raid pirm negu jos tapo valstybine j ga, krinta akis ši visuomenini id j artimas ryšys su gamtin mis evoliucijos id jomis. Darvinizmo r ši evoliucija pas pirmuosius socialistinius rašytojus sudaro nat rali atram ieškoti lygiai taip nat ralaus visuomeninio gyvenimo ir darbo santyki pagrindo. Skruzd s ir bit s buvo imamos kaip

⁴⁸ Ten pat, 176 psl.

⁴⁹ Ten pat, 175-176 psl.

⁵⁰ Ten pat, 46 psl.

aukščiau iausias visuomeninis organizacijos pavyzdys. Tai jau netruko atsirasti ir reakcija. Haeckelis Münchene pastebėjo, kad Darvino selekcijos ir kovos už b v principo pritaikymas greičiau remia aristokratinę negu demokratinę santvarką. Kropotkinas atkreipė dėmesį tai, kad gyvulių tarpe vyksta ne tik kova už b v, bet ir kooperavimas. Tuo pasiremdamas jis gynė kooperacinę visuomeninę pobūdį.

Turint prieš akis šiuos minties eigus: ieškoti natūralios visuomeninės santvarkos nusižiūrėti gyvulių gyvenimą, galima pastebėti, kad šis kelias galbūt pasirinktas tik dėl to, kad tie mitytojai kaip dogmą buvo pasisavinę mintį, jog žmogus nėra nieko daugiau, kaip gyvulys, išsibūlinęs pažangos keliu.

A. Karalius atsidėjo studijavo socialistinę ideologiją, padarė daug vertimų ir parašė daug straipsnių⁵¹. 1932 m. Chicagoje jis nusinuodijo. Nepaisant jo gero sigilinimo socialistinius klausimus, pasijū žymu kažkoks neapsisprendimas. Besikalbant apie jį su dr. Pijum Grigaičiu, aiškėja, kad šio pastarojo jis nebuvo laikomas tikru marksistu.

5. *Dorovs mokslas*. — Lietuviškam socialistiniam dorovs mokslui pažinti paimkime tris knygas: Krzywickio *Moralys išsivystymas*, Kapsuko *Šeimyna seniau, dabar ir ateityje* ir Mazzini *Žmogaus pareigos*. Šie veikalai yra būdingi tuo, kad jie atstovauja tris materializmo formas: prieškomunistinį marksizmą, komunizmo pradžios marksizmą ir seną liberalizmą.

L. Krzywickis, gyvenęs 1859-1941 metų tarpe yra lenkų sociologas-antropologas ir uolus lietuviškų piliakalnių tyrinėtojas. Jis yra Markso *Kapitalo* vertėjas lenkų kalba⁵². L. Krzywickio dorovs mokslas lietuviškai išvertė A. J. Karalius⁵³. Grynai filosofiniai Krzywickio svarstymai jaunai mokslinei lietuvių kalbai buvo gana nelengvas uždavinys. Šis Karaliaus vertimas yra prastesnis už kitus jo vertimus.

Krzywickio etiką tenka laikyti būdinga materialistinio sąjūdžio

⁵¹ Jo darbas rašas yra *Lietuvių Enciklopedijoje* X tome (1957), 512 psl.

⁵² Žiūr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIII (1958), 243 psl.

⁵³ L. Krzywicki, *Moralys išsivystymas*, sulietuvino A. J. Karalius, Chicago, 1913, J. Ilgaudo leidinys.

etika. Tai yra visai naujas bandymas suvokti dorov s pagrindus. Galima sakyti, kad tokius pagrindus Krzywickis si lo du : tai yra draugijinis susitarimas ir evoliucija. Nors autorius sav s neskaito darvinistu⁵⁴, ta iau atrodo, kad evoliucija yra labiau vadovaujanti mintis jo dorov s moksle, negu visuomeninis susitarimas. Yra tiesa, kad žmoni organizacija sudar pagrindines moralyb s normas, ta iau jos kei iasi. «Kadangi draugijinis ryšys nuolat vystosi, tai nuolatos gimdo naujas normas, d l to tarpin faz niekados nepasiekia galutinio išsivystymo ... Tai liudija, kad mes nestovime vietoje, bet nuolatos einame pirmyn »⁵⁵ *.

Štai, kaip bendruomenin gyvenim Krzywickis suprato viduramži pradžioje. «Kaimas samdydavo žmog , asmen , kuris viduriniuose amžiuose buvo vadinamas graffio ; jis pild bendrijini susirinkim nutarimus, su keliais bendrais stov jo ant nepavojingumo sargybos, o atlyginim gaudavo apdirbimais, už savo gi neatsargumus tapdavo nubaustu : j kartais net nužudydavo. Bet toksai nepavojingumo sargas, tarsi kaimo gyventoj sutvertas vietin s valdžios atstovas, kaipo apsiginklav s žmogus, ilgainiui persikeit feodal pon : patys kininkai savo naudos d lej sutv r »⁵⁶.

Krzywickis mano, kad daug jant gyventoj skai iui ir nedid jant laukams, žemdirbio b kl vis sunk jo. Jis pasidar išnaudojimo objektu. « Užtenka nulyginti sunkenyb pavaldini pareig XII ir XVIII šimtme i , o jos augimas pasidarys aiškiu : galima tvirtint, kad kiekvienas m s kaimo bern ir mažžemi kinink savo dabartin likim mainyt ant likimo XII šimtme io pavaldinio »⁵⁷.

Kai k gali stebinti šis palankus Krzywickio viduramži vertinimas. Bet iš tikr j jis atitinka marksistin linij , paskelbt paties Markso. Blogos kalbos apie viduramžius yra sukurtos ne marksist , bet renesansinink ir liberal . Marksizmas jas tik

⁵⁴ Autorius 51 psl. prikiša socialistams marksistams, kad jie perdaug d mesio kreipia atmainoms ir permažai tarpusaviam žmoni užjautimui. Jis net gina Evangelij nuo Klementinos Ruye užpuldin jim , es Evangelija perdaug skelbianti gailėstingum ir pagalb silpniesiems.

⁵⁵ L. Krzywicki, *Moralyb s išsivystymas*, 22-24 psl.

⁵⁶ Ten pat, 71 psl.

⁵⁷ Ten pat, 77 psl.

kartais pakartoja. Pats marksizmas, kaip kolektyvinio darbo ir gyvenimo samprata, turi greičiau pagarbos viduramžiams. Štai, kaip liberalizmo žaizda, padaryta viduramžiui santvarkai, aptaria Marksas. «Buržuazija, kur tik ji gavo valdžios, nutrauk visus feodalinius, patriarchinius ir idilinius santykius. Ji be pasigailėjimo išdrask margus feodalinius ryšius, kurie jung žmog su jo "natūraliais vyresniaisiais" ir nepaliko tarp žmonių kito ryšio, išskyrus nuog savinaud ir kiet mokymą "grynais", Dangiškias religinio uolumo ekstazes, entuziastingą riteriškumą ir filistinišką sentimentalizmą ji paskandino lediniame egoistinio apskaičiavimo vandenyne»⁵⁸. Šis Markso mokslo bruožas Krzywickis, matyt, buvo gerai supratęs ir jį pasisavinęs.

Krzywickio etika stipriai remiasi protu. Protas turi daug reikšmės dorovės išsivystymui⁵⁹. Žmogus iš prigimties yra doras. «Pagal savo prigimtį mes esame moraliai; mes esame savyje tušti moraliniai sudynai [indai, V. B.], kol mus ne pila tarp mūsų draugija, kas kitais žodžiais reiškia, kad mes esame pritaikinti prie kolektyvinio gyvenimo»⁶⁰.

Taigi dailios pačios priežasties Krzywickio etikos žmogus negali būti laisvas. «Mes esame vergai tos talpos, kuri mums suteikia tyla istorinį gaudynį ir mes lygiai negalime pasiliuosuoti iš jos, kaip negalime iš savo kailio išsinerti»⁶¹.

Krzywickio etika yra bandymas sukurti dorovės mokslą remiantis A. Comte ir Hegelio teorijomis, nors jų vardai išnaminimi. Nuosavybės savaoka laikoma tik praeinančios reikšmės dorovės mokslui, bet prieš nuosavybę ryškiau nepasisakoma. Religija vertinama pozityviai; dorovė laikoma visai skirtingu dalyku nuo jos⁶². Tai jau «viršgamtiskumo kategorijos prieina

⁵⁸ *Komunist manifestas, žr. A Handbuch of Marxism*, New Yorkas, 1935, 25 psl.

⁵⁹ L. Krzywicki, *Moralės išsivystymas*, 42 psl. Protas Krzywickiui turi tokios didelės reikšmės, kad jo dūšingumas atstoja jam istorinį studijų reikalingumą. Jis, pavyzdžiui, 9 psl. rašo, kad «užtenka kreiptis prie proto ir su jo pagalba gerai žmogaus prigimtį sigilinti, idant prieiti prie jos istorijos nuo pradžios iki tam laipsniui, kokiam ji šiandien randasi...».

⁶⁰ Ten pat, 91 psl.

⁶¹ Ten pat, 92-93 psl.

⁶² Ten pat, 55 psl.

prie kiekvieno momento gyvenimo ir stiprina gyvenim kiekvienos staigos »⁶³.

Kitas autorius, rpin sis dorin mis problemomis, yra, buv s varpininkas, v liau lietuviško komunizmo vadas, Y. Kapsukas-Mickevi ius. Mes ia turime prieš akis jo kny g apie šeim ⁶⁴.

Pagrindinis jo rašinio tikslas, atrodo, yra rodyti, kad šeimos pakrikimas n ra iš socializmo ir kad to pakrikimo daug b ta anks iau. Jis rodin ja, kad šeimos negerovi priežastis yra pinigų valdžia ir nebuvimas geros visuomenin s santvarkos. Santvarka, kuri jis si lo, yra kraštutiniškai komunistin , einanti iki bendr virtuvi . J d ka, moteris bus išlaisvinta iš pažeminan io darbo šeimoje. Knygel turi pastab , kad tik jimas naujoje santvarkoje bus kiekvieno s žin s dalykas⁶⁵. Skelbdamas skyryb laisv , autorius r pinasi nepaskatinti palaido gyvenimo.

Tre ias autorius, prie kurio ia sustojame, yra Italijos vienytojas Giuseppe Mazzini⁶⁶. Kas j išvert lietuviškai, nežinia, nes pasiraš tik slapyvardžiu : Y. K. E. Vertimas yra geras. Šio autoriaus beveik netur tume studijuoti ryšium su lietuviška marksistine raštija, nes jis ne tik formaliai pasisako tikin iu Diev , bet ir sp dingai apaštalauja. Visai savo, visuomen išlaisvinan iai, veiklai, kaip galutin tiksl , jis nurodo Diev . Ir tai jis ži ri labai praktiškai, ryšium su išsilaisvinimu iš priespaudos. Italijos darbininkams jis sako : «Jei j s pasitrauksite nuo žmoni valdžios ir tiranijos, tai tur site gerbti Diev »⁶⁷.

D l ko ta iau ia j minime ir d l ko lietuvi socialistinio nusi teikimo žmoni jis buvo išverstas lietuvi kalb , tai yra vis pirma jo griežtas pasisakymas prieš individualizm ir dorov s pagrindo suvedimas visuomenin pažang .

Šalia to, yra dar kitas pagrindas j gretinti su materialistine

⁶³ Ten pat, 53-54 psl.

⁶⁴ V. Kapsukas, *Šeimyna seniau, dabar ir ateityje*, Philadelphia, *Kovos* 6paua, 1917, 47 psl.

⁶⁵ Ten pat, 41 psl.

⁶⁶ Giuseppe Mazzini, *Žmogaus pareigos*, vert . V.K.R., Bostonas, *Ateities* spauda ir leidinys, 1914, 245 psl.

⁶⁷ Ten pat, 51 psl.

srove. Tai yra revoliucinis jo nusiteikimas ir didelis d mesys šiai, žemiškajai, tikrovei. «Nekreipkite atidos tuos, kurie mokina jus pasyv s rezignacijos, nepaisymo žemišk j dalyk , pasivedimo kiekvienai, kad ir neteisingai, valdan iai sp kai, kartodami jums j pa i gerai nesuprastus žodžius : ” Atiduokite cezariui, kas yra cezario, o Dievui tai, kas yra Dievo ”»⁶⁸. Ta iau ta žemiškoji tikrov Mazziniui yra kelias Diev . «Tarp žem s ir dangaus n ra antagonizmo ; piktžodžiauja tas, kas mano, jog mes galime, neprasižengdami, paniekinti Dievo darb , t nam , kur jis mums dav , ir pavesti j tokioms sp koms, kurios, nepaisant j kilm s, yra po tekme Nelabo, Egoizmo, Tiranijos »⁶⁹.

Mazzini, puikiai kalb damas apie Diev , ryšium su visuomenin mis žmoni pareigomis, aštriai pasisako prieš savo laiko popiežį * ⁷⁰. Ta iau jis buvo tas, kuris band Pij IX sugundyti atsistoti Italij vienijan io, revoliucinio s j džio priešakyje. Jis kartu su Cavour ir Garibaldi buvo didieji šio s j džio vadai.

Mazzini dorov s moksl negalima laikyti materialistiniu. Jis skatino pasitikti dabart «su prakilnybe, su aiškiu vis savo pareig supratimu, su prideran ia pagarba savo nemirtingos dvasios, su religišku tik jimu ateisian ius laikus, kurie aušrin je pasitiks saules »⁷¹.

Komunistin ideal Mazzini turi, ta iau j jis eina kaip krikš-ioniškosios religijos visuomenin išsipildym . «J s visi esate Dievo s n s ; kitaip sakant, j s esate broliai», d l to naikinti ši broli komunij yra nusikaltimas. « Žodis komunija ty ia ia pavartotas, buvo ištartas jus tos krikš ionyb s, kuri praeityje žmon s apskelb , kaipo nepakrutinam ties ; o iš tikt j ji yra tiktai vienas laipsnis didel se Žmonijos religini apraišk kop iose. Tai yra šventas žodis. Jis išmokino žmones, kad jie yra tikrai viena lygi Dievuje žmoni šeimyna ; tas žodis suvienijo ponus ir vergus vienoje ir toje pa ioje išganymo mintyje, toje pa ioje viltyje, toje pa ioje meil je dangaus »⁷².

Mazzini komunizmas skiriasi nuo marksistinio komunizmo,

⁶⁸ Ten pat, 88 psl.

⁶⁹ Ten pat, 167-168 psl.

⁷⁰ Ten pat, 159 psl.

⁷¹ Ten pat, 23 psl.

⁷² Ten pat, 192 psl.

kaip dangus nuo žemės. Markso komunizmas remiasi materialistine pažiūra žmog. Žmogus Marksui yra medžiaginis jį padaręs ir jį reiškiantis savo gyvenime. Jo kuriama vienybė dėl to negali būti kitokia, kaip medžiaginė dvasinė vienybė. Tuo tarpu Mazzini vienybės pagrindas yra žmonijos vienybė Dievuje. Šios vienybės dėka žmonijos sudaro vieną šeimą. Šios tiesos sužinojimas ir pasisavinimas buvo didelė žmonijos pažanga. Bet Mazzini nori, kad ta pažanga eitų ir toliau. Komunija, kaip sakramentas, yra lygybės ir dviesi brolybės simbolis. « Ji paliko žmonijai išskelti ir išplėsti tas pat tamsias simbolijas teisybės »⁷³.

6. *Kova už moteris teises*. — Socializmas, rindamasis nuskriaustą visuomenę sluoksniu teisių gynimu, šalia darbininkų, ypač domėjosi moterimis. Vokiečių socialistas pirmininkas Augustas Bebelis parašė didelę studiją *Moteris ir socializmas*. Lietuviškai ją išvertė Karolis Raškauskas⁷⁴. Tai yra didelio formato knyga, turinti 429 puslapius⁷⁵. Gera kalba ir geras spaudos darbas, tik neturi turinio su rašu. Pirmoje dalyje, kuri yra pavadinta *Moteris praiteityje*, pateikiama nebloga moterystės santykių etnologinė apžvalga. Patriarchatai, kaip ir žinoma, kaip komunizmo pirmatai. Su patriarchytu prasidėjo privatinis nuosavybės viešpatavimas ir moteris pažeminimas⁷⁶. Kalbamas apie moteris dabartyje, autorius daug dėmesio skiria prostitucijos problemai. Jis perdėto laiko kapitalistinės visuomenės padarę. «Prostitucija tatau ir tapo buržuazijoje draugijoje būtina reikalinga socialiai staiga, panašiai kaip ir policija, nuolatini kariuomenė, bažnyčia ir pramonė»⁷⁷. Autorius kelia moteris teisę dirbti, bet sutinka, kad pradėjusios dirbti moterys numušą atlyginimo kainas, padidina darbo pasiūlą ir tokiu būdu problemą greičiau sukomplikuoja. Jis taip pat pasisako prieš privatinę virtuvę⁷⁸. Kalbamas apie moteris praiteityje, jis pasisako už laisvą jėgų meilę,

⁷³ Ten pat, 193 psl.

⁷⁴ *Lietuvių Enciklopedija*, XXIV(1961), 324-25 psl.

⁷⁵ Augustas Bebelis, *Moteris ir socializmas*, Vertė Karolis Raškauskas, *Kovos* spauda, 1915.

⁷⁶ Ten pat, 32 psl.

⁷⁷ Ten pat, 160 psl.

⁷⁸ Ten pat, 7 ir 389 psl.

kuri yra galima tik socialistin je visuomen je ⁷⁹. Jis mano, kad pasaulis nuo to nesugrius, nes ir Goethe myl jo tai vien , tai kit moter .

Augustas Bebel, gyven s tarp 1840-1913 met , aktyviai dalyvavo vadinamos Erfurto socialist programos sudaryme. Šis jo veikalas yra b dingas jauno socializmo, realizmo ir naimumo mišinys.

Lietuviškas jo vert jas K. Ra kauskas yra vienas uoliausi materialistin s literat ros gamintoj . Pasak A. Mažiulio ⁸⁰, jis yra išvert s ir išspausdin s apie 80 knyg . Amerik jis atvyko 1907 m. Nepriklausomyb s laikais dirbo konsuliarin je tarnyboje; šiuo metu kartais pasireiškia komunistin je spaudoje Lietuvoje.

Originaliai Babelio mintis lietuviškai atk r V. Mickevi ius-Kapsukas jau min toje knygoje *Šeimyna seniau, dabar ir ateityje*. Net ir planas jo yra toks pat, kaip Babelio. Pagaliau, jis pasisako naudoj sis Babelio knyga ⁸¹. domu, kad Marijos Nekalto Prasad jimo dogmos paskelbim Kapsukas ži ri kaip prasad jusio moter emancipacijos s j džio padarin . Jis rašo : « domu, kad nekaltas jos "prasad jimas" buvo pripažintas tik 1854 m., kuomet jau moters buvo prad jusios liusuotis iš vyr vergijos »⁸².

Kova už moter teises, kuri buvo pasidariusi vienu iš aktuali socialini marksizmo uždavini , savo pradžia siekia toliau. Jau min tas Mazzini moter teisi gynim turi tiek politin je, tiek šeimin je plotm je. Jis rašo : «Myl kite ir gerbkite moter . Ieškokite joje ne vien tiktai paguodos, bet taip pat sp kos, kv pimo, išpl tojimo j s protišk ir morali gabum . Išmeskite iš savo galvos mint , b k j s esate kuomi nors aukštesni už j ; j s nieko neturite viršesnio už j »⁸³. Atrodo, kad pas Mazzini atsi spindi senas Vakar kult r riteriškas moters atžvilgiu. Socializmas tuo tarpu ši problem paži r jo realistiškesniais poži riais : kiniu ir biologiniu.

Lietuviškoje visuomen je moter klausimas gijo labai savit

⁷⁹ Ten pat, 394 ir 396 psl.

⁸⁰ *Lietuvi Enciklopedija*, XXIV (1961) 324-325 psl.

⁸¹ V. Kapsukas, *Šeimyna seniau, dabar ir ateityje*, 46 psl.

⁸² Ten pat, 8 psl.

⁸³ Giuseppe Mazzini, *Žmogaus pareigos*, 146-47 psl.

form lietuvi moter suvažiavime Kaune 1907 m. Šis suvažiavimas yra labai domus tuo, kad jame dalyvavo ne tik socialistes, bet ir katalik s moterys. Suvažiavimas buvo toks gyvas savo id jomis, gausus savo dalyv mis, kad j tenka ži r ti, tarsi, koki moterišk Vilniaus Seimo versij . Suvažiavime aktyviai reišk si Šatrijos Ragana — Pe kauskait ir daug kunig . Amerikos socialist laikraštis *Kova*, aprašydamas suvažiavimo darbus, prid r : « Pirmeiv s merginos, sužinojusios, kad tai kunig rengiamas suvažiavimas, pamet nor važiuoti »⁸⁴. Iš tikr j ta iau, visos žymiosios socialistes ar liberal s moterys jame dalyvavo. Kas iš tikr j buvo šio suvažiavimo iniciatoriai, reikt patyrinti. Ta iau gal perdaug teikiama garb s kunigams, sakant, kad jie buvo šio suvažiavimo reng jai. Grei iau bus buv taip, kad šio suvažiavimo mint iškl socialistin visuomen , o kunigai, kieno nors paskatinti, d jo pastang , kad ir katalik s moterys jame dalyvaut . Tuo skatintoj gal jo b ti Pe kauskait . Mat, ji studijavo Šveicarijoje, kur moter klausimas yra gyvesnis negu kitur iki šiai dienai. Žinant t laik jau labai aštrius santykius tarp katalikiškos visuomen s ir socialist , bendras kataliki ir socialis i suvažiavimas iš tikr j , atrodo, ne visai suprantamas reiškiny s. J ta iau gali paaiškinti vienas kitas sakiny s iš Bebelio knygos. Bebelis žino buržuazini moter s j džius ir skatina socialistes moteris eiti su jomis išvien, nors ir skirtingais keliais. Jis rašo : « Vienok nesutinkan ios tarp sav s seserys, kur tankiau sueina, ne kaip persiskyr klasi vyrai, ir pertat jos gali drauge kovoti, nors ir ne vienodais keliais žengdamos prie savo tikslo »⁸⁵.

7. *Dorov s problema tarp gamtos ir technikos.* — Marksistin s galvosenos raidoje galima pasteb ti pasikeitim , kada nuo biologinio momento buvo pereita daugiau technin moment , kaip socialin s revoliucijos pagrind . Šiuo atžvilgiu b dinga yra Hermann Gôrter knyga *Istorinis materializmas*. Autorius yra olandas, bet lietuviškas vertimas padarytas iš rus kalbos ⁸⁶. Nors knyga

⁸⁴ *Kova*, 1907, 47 nr., 728 psl.

⁸⁵ August Bebel , *Moteris ir socializmas*, 7 psl.

⁸⁶ Hermann Gôrter, *Istorinis materializmas*, *Laisv s* spauda Brooklynas 1923. Amerikos Lietuvi Darbinink literat ros draugijos leidiny s 13 nr., 190 psl.

išleista jau v lokai 1923 m., ta iau ji buvo parašyta 1914 m. Leidinys yra b dingas dar ir tuo, kad leid jai, pasiraš tik raid mis P. A., rado reikalo atsiriboti nuo kai kuri autoriaus paži r ir pasukti labiau radikaline kryptimi. Tokios skirtingos nuomon s yra pareikštos karo, grynojo mokslo, tik jimo, filosofijos ir tik jimo privatumo klausimais.

Pirmiausiai susipažinkime su autoriaus galvosena. Jam r pi asmen ir klasi santykiai. Šiuos santykius nustato ne nuosavyb , kaip ligi šiol, bet gamybos santykiai⁸⁷. O gamybin veikla yra ne kas kita, kaip gamtos j g pasireiškimas. Toliau autorius peršoka nuo gamtos j g prie technikos. Technika yra galingesn už gamtos j gas. Ji kei ia ir jas. Technikin gamybos prigimtis yra priešinga seniems gamybos, moral s, tikybos ir politikos santykiams. ia minimos žmogaus reiškimosi sritys sudaro ir pagrindinius šios knygos skyrius ⁸⁸.

Kyla klausimas, kas yra ta technika, kuri nugali gamtos j gas. Iš kai kuri išsireiškim matyti, kad technika yra padargai ir mašinos. Iš antros pus s technika formuoja žmoni santykius. « Dabartin ši dien proletariato pad tis yra mašinos sudaryta »⁸⁹. B dingoji visuomenin forma yra darbo klas .

Klas s prigimtis labiau išryšk ja, kai autorius d sto savo dorov s moksl . Tada labiau pasidaro matomas jo per jimas iš gamtos technik . Gamt šiame reikale jam atstovauja Darvinas, o technik Marksas : j « vienas tyrin jo žmogaus gyvenim , kaip gyvulio, kitas — jo visuomen s b t »⁹⁰.

Görteris, ieškodamas teisingumo, meil s, socialin s lygyb s, sav s išsižad jimo ir kit žmogaus ypatybi kilm s, juos randa pasisl pusius besivystan ioje gyvuliškoje žmogaus prigimtyje. « Doros statymas — gyvuli pasaulio produktas ; jis jau gyveno žmoguje, kuomet šis dar tebebuvo bandos gyvuliu »⁹¹. Š dorinio principo pagrind Görteris pasirenka d l to, kad niekur kitur jo negalima rasti: nei aukl jime, nei religijoje, nei pasitenkinimo

⁸⁷ Ten pat, 17 psl.

⁸⁸ Ten pat, 24-25 psl,

⁸⁹ Ten pat, 19 psl.

⁹⁰ Ten pat, 109 psl.

⁹¹ Ten pat, 111 psl.

jausme. Ta iau dorin s s žin s samprat jis turi dar senovišk .
 «Iš tikr j mumyse skamba balsas, kuris daugyb j atsitikim
*tiesiog*sako mums, kas gera ir kas bloga »⁹².

Lietuviškiem knygos redaktoriam šis dorov s supratimas neatrod visai priimtinu ir jie patar skaitytojui susipažinti su Kautskio dorov s mokslu, kuris dorov ži ri grei iau kaip tvirtov , kurioje yra apsikass religinis priešas⁹³.

Doros supratim Gorteris tariasi tur s iš Darvino ⁹⁴. Marksas ši dorov atneš nauj dalyk , b tent, kovos dvasi . «Ta gi kova tiesiog mirtinai smerkia t aukš iausi doros sakym , kuris sako, jog reikia vienas kitam pad ti ir jog kiekvienas turi save aukoti kit labai»⁹⁵. Autorius sutinka, kad «klasi kova užmuša ger doros dal , nes doros sakymas negali išlaikyti savo j gos klasei...»⁹⁶. D l to suprantamas yra autoriaus prisipažinimas pradedant dorov s skyri , kad doros problemos, lygiai kaip religijos ir meno, sudaro šios sistemos gyn jams daugiau sunkenybi , negu darbininko teisi apgynimas gamyboje»⁹⁷. Ta iau, nepaisant to, autorius pasilieka prie šios, kad ir ne taip tobulos, bet realios filosofijos. «Ir kas tai yra doros jausmas, gero ir blogo supratimas, kur mes randame dvasioj, bet kuris taip mažai pritaikomas preki visuomen j ? »⁹⁸.

Gorteris, tur damas prieš akis, «koki laim atneš visiems žmon ms komunistin visuomen ir kokius vargus ji panaikins »⁹⁹, nesipiktina, kad « klasi kovoj visos klas s laikosi tokio papro io, kuris yra priešingas bendrai dorai, kuri skelbia buržuazija »¹⁰⁰. Ta iau, iš esm s ži rint, «darbinink klas visose visuomen s srityse [yra] užinteresuota teisybe»¹⁰¹. Bet ia siterpia lietuviško

⁹² Ten pat, 107 psl.

⁹³ Ten pat, 111 psl.

⁹⁴ Ten pat, 113 psl.

⁹⁵ Ten pat, 114 psl.

⁹⁶ Ten pat, 116 psl.

⁹⁷ Ten pat, 91 psl.

⁹⁸ Ten pat, 142 psl.

⁹⁹ Ten pat, 125 psl.

¹⁰⁰ Ten pat, 133 psl.

¹⁰¹ Ten pat, 135 psl.

vertimo redakcija su pastaba, kad autorius perdaug vertina teorijos reikšm .

8. *Senoviškasis materializmas*. — Norint teisingai suprasti lietuviško materializmo istoriją, reikia teisingai vertinti Šli p . Diskusijos klausimu, kas yra Šli pas, vyksta jau nuo 1907 met . Ar jis yra socialistas, ar tokiu jis nėra ? siži rint Šli po minties raid , j tenka laikyti grei iau priešmarksistinio materializmo atstovu su tam tikromis socialistin mis priemonėmis. Juk Šli pas galutinai su socializmu nenu jo ir grei iau pasiliko b dingu liberalizmo atstovu.

Tiesa, Šli po vaidmuo lietuviško socializmo istorijoje yra negin ijamas. Jis dar *Aušros* redaktorium b damas, prad jo skelbti straipsnius su Engerso citatomis ¹⁰². Pagaliau, 1907 m. jis pats, socialist puolamas, grubiai išsireišk : «Aš pats socializm Amerikoje platinau, pirm negu socialistai Lietuvoje iš buksv išaugo »¹⁰³. Šli pas 1888 m. tik jo darbo klas s reikšm taut atgijimui¹⁰⁴. Ta iau jo d mesio laukas buvo labai platus. Teisingai apie j pastebi Vyt. Širvydas : «Nors Šli pas buvo pirmutinis socializmo id jos skelb jas Lietuvos ir Amerikos lietuviams, bet ne ji viena jam r p jo. Socialistinio s j džio organizavimu jis veik visai nesir pino ». Juo Amerikoje r pinosi Vyt. Širvydo t vas Juozas O. Širvydas ¹⁰⁵.

Ta iau Šli pas buvo materialistas, giliai persi m s šia filosofija. Jis išvert lietuvi kalbon nepaprastai tais laikais populiar L. Büchnerio veikal *Sp ka ir Medega*. Tai buvo milžiniškas veikalas, 380 didelio formato puslapi , pareikalav s iš vert jo, kaip jis pats sako, labai daug pastang . Knyga iš jo ikagoje 1902 m. Tai buvo pirmas, tikslia prasme, filosofinis veikalas lietuviškai. Šli pas buvo pirmas priverstas kurti lietuviškus filosofinius terminus. Jo terminija v liau nebuvo naudotasi ir ji pasiliko nuošaly. Ta iau r pinantis filosofin s terminijos tolimesniu ugdymu gal b t vienas kitas Šli po darinys gal t b ti vertas d mesio. O j ia yra apstu.

¹⁰² Juozas O. Širvydas, redagavo Vyt. Širvydas, Cleveland, 1941, 201 psl.

¹⁰³ Ten pat, 201 psl.

¹⁰⁴ Ten pat, 202 psl.

¹⁰⁵ Ten pat, 205 psl.

Büchneris yri mechanistinio materializmo atstovas. Tikrasis jo kv p jas yra Feuerbachas. Tiesa, v liau parašytuose savo knygos skyriuose jis cituoja ir Engels . Kartu su juo jis atstovauja j gos pirmenyb prieš materij . Mirusios materijos jam visai n ra. Mirusi materija yra tik abstrakcija¹⁰⁶. Vertindamas B chnerio veikal F. Coplestone pastebi, kad jis d l to buvo toks populiarius, kad buvo negilus ¹⁰⁷.

Lietuvoje šis veikalas buvo žinomas ir skaitomas, bet didelio populiarumo jis ia nesulauk . Katalikiškai visuomenei jis buvo nepriimtinas savo grubiu materializmu, o socialistiškai visuomenei jis dar si vis mažiau ir mažiau priimtinas d l to pasmerkimo, kurio iš Markso susilauk Feuerbacho filosofija.

Mykolas Krupavi ius, dar moksleiviui b damas, skait ši knyg , bet, kaip sakosi, ne steng s jos id jomis susidom ti. Šli po keliai su socializmu jau buvo persiskyr 1907 metais. T met socialist s jungos organas *Kova* tur jo sid j s straipsn antrašte : *Ar toli eis šli pizmas ?* Matyt, šli pizmas jau tada buvo s voka. Štai, kaip straipsnis apib dina tuometin Šli po pozicij : « Tas žmogus, nors pernai jau visiškai buvo nuklyd s, susidedamas su atžagareiviška kunigija, vienok da to savo nupuolimo nepasteb jo »¹⁰⁸. Kyla klausimas, k reišk ir kokio pob džio buvo tas Šli po susid jimas su dvasiškija. Ar jis reišk nusikreipim nuo socializmo, ar ir nuo materializmo ? K ra abejon s, kad tai buvo nusikreipimas nuo socializmo, nes laikraštis toliau rašo, kad jis « ot dabar su anaujinta sp ka eina ant socialist »¹⁰⁹.

B t domus klausimas, kod l Šli pas nenu jo su socialistiniu s j džiu, ypa kad, apskritai, darbinink s j džio prasm ateiiai, kaip mat me, jis suprato. Kas buvo tas bruožas marksizme, kuris Šli pui nepatiko ? Ar jis jau žvelg marksizme perdidel laisv s varžym ir d l to nuo jo nusigr ž , ar jis tai, padar d l perdidelio savo tautiškumo ? Antr j galimyb patvirtint *Kovas*

¹⁰⁶ L. Büchner, *Sp ka ir Medega*, Chicaga, 1902, 67 ir 74 psl.

¹⁰⁷ Copleston Frederick, *Fichte to Nietzsche, A history of Philosophy*, Westminster, Md., 1963, 352 psl.

¹⁰⁸ *Kova*, 1907, nr. 2, 17 psl.

¹⁰⁹ Ten pat.

sakinys, parašytas ryšium su Šli po kritika, kuris gina socializmo internacionalum : socializmas «vietoje pjudyt taut ant tautos, stengiasi suvienyti visas tautas brolišk ryš»¹¹⁰ Žinant Šli po nusiteikim prieš lenkus, tokia id ja jam gal jo atrodyti vien d l to nepriimtina. Palyginkime jo veikal *Gadyn šl ktos viešpatavimo Lietuvoje*¹¹¹. Tai yra gana domi Lietuvos kult ros istorija po Liublino unijos. Veikalas yra vertingas savo užuominomis, nepaisant antikrikš ionišk ir antilenkišk nusiteikim . O lietuviškas socializmas jau tada tur jo gyv tarptautin s mon . Apie Šli p jis sak : «Jo vardas nublanksta prieš didel visavietin jud jim »¹¹². Bet grei iau patikima yra kita galimyb . Šli pas buvo liberalas. Büchneris buvo vokie i liberal susivienijimo steig jas ir pirmininkas. Atrodo, kad jo p domis nu jo Šli pas.

9. *Istorinis materializmas*. — Marksistinio materializmo didžiuoju skelb ju lietuviškoje visuomen je, be abejo, reikia laikyti Pij Grigait . Jis nuo pat savo jaunyst s atstovauja š moksl pastoviai ir tvirtai. Mums ia r pi, kaip atrodo Grigai io skelbiamas materializmas m s tyrin jamame laikotarpyje. Kai tenka pasikalb ti apie Grigai io paži ra» su jo artimaisiais bendradarbiais, jie beveik vienu balsu sako, kad jos n ra pasikeitusios visame jo ilgame veikliame gyvenime. Jei nori pažinti Grigait šio šimtme io pradžioje, reikia paskaityti jo šiandieninius raštus. Kiek tai yra tiesa, kiek ne, ia nesvarstysime. Mes turime galimyb pažinti Grigait iš jo ano meto rašt .

Martynas Gudelis yra išsaugoj s komplekt savaitraš io *Pirmyn*, kur Grigaitis prad jo leisti 1913 m. balandžio 7 d. Baltimor je. Grigaitis, atvyk s Amerikon, iš jo atvir kov už iki galo pasisavintas ir tiksliai atstovaujamas marksistines id jas. Jis tokiu savo principingumu pasidar svetimas ne tik katalikiškai visuomenei, tada atstovaujamai *Draugo*, bet ir socialistinei visuomenei, susitelkusiai prie *Kovas*. Vedamajame savo savaitraš io straipsnyje pirmajame numeryje jis šitaip aptar savo

¹¹⁰ Ten pat, 18 psl.

¹¹¹ Jonas Šli pas, *Gadyn Šl ktos viešpatavimo Lietuvoje*, Chicaga, 1909.

¹¹² *Kova*, 1907, 2 nr., 18 psl.

taktik : «Mes nesišalinsime nuo kovos n su atvirais, n su pasisl pusiais po "bepartyviškumo" skraiste priešais. Mes ta iau skaitome reikalingu daiktų ionai pabr žiti, kad t kov varyti ketiname vien id jos ir jos rankiais tikroje ir geroje to žodžio prasm je ». Šiame pareiškime matome Grigait išeinant kovon už tam tikras id jas ir kov suprantant «tikroje ir geroje to žodžio prasm je ». B t domu patyrim ti, k tie žodžiai gali reikšti marksisto l pose ir kaip jie apsipavidalino Grigai io gyvenime. Viena, k galime pasakyti, jie nebuvo jo gyvenime tušti žodžiai. Jis ne kart buvo aršus priešas savo oponentams, bet taip pat jis nedav progos tarti, kad jam gyvenime b t r p j kas kitas, negu atstovavimas ir gynimas savo id j tikrai demokratiniu b du.

Kaip atrodo Grigai io materializmas ? — Pirmiausia, jis nieko bendro neturi su Büchnerio materializmu. Büchner jis laiko tik mokslo vulgarizatorium, ir, išversdamas š žod lietuviškai, j vadina «mokslo darkytoju»¹¹³. Priežastis, d l kurios Büchneris jo nepatenkina, Grigai io supratimu, yra ta, kad materializmas «tai ne tas pat, kad gamtoje viskas yra tik medžiaga»¹¹⁴.

Grigai io materializmas yra marksizmas. Marksas jam yra vienas didžiausi žmonijos filosof . Svarbiausia šio filosofo mintis yra materialinis istorijos supratimas. K reiškia istorij suprasti materialistiškai ? Tam supratimui didžiausios reikšm s turi vertinimas rankio vaidmens žmonijos gyvenime. «Svarbiausioji to istorijos supratimo mintis ta, kad žmoni visuomen s b v ir keitim si nustato josios išdirbimo ranki pl tojimas»¹¹⁵.

rankio reikšm Grigai iui yra tokia didel , kad jis kuria ne tik žmonijos istorij , bet ir pat žmog . « Pirmutinio darbo rankio atsiradimas reiš žmogaus atsiradim ; kuomet tapo padarytas pirmutinis rankis, tuomet atsiskyr veisl *homo* (žmogus) nuo vis kit gyvuli veisli , tuomet išaušo žmoni kult ros aušra »¹¹⁶.

Kaip giliai Grigaitis buvo sim st s rankio reikšm , galima matyti ir iš to, kad jis š žmogaus bruož laik svarbesniu net ir

¹¹³ *Pirmyn*, 1913, 20 nr., 13 psl.

¹¹⁴ Ten pat.

¹¹⁵ *Pirmyn*, 1 nr., 2 psl.

¹¹⁶ *Pirmyn*, 6 nr., 3 psl.

už visuomenin žmogaus prigimt . Jis raš : « Taigi, visuomeniškumas nėra išimtinė žmogaus ypatybė . Todėl pasakymas, kad žmogus esantis *visuomeniškas gyvulys* yra neteisingas ant kiekvieno norima pažymėti skirtum tarp žmogaus ir gyvulio. Visuomenės atsirado anksčiau, negu žmogus»¹¹⁷.

Žmogus išsiplėtojo iš žemesnės rėšies tvarinio. Jis pakėlė darbo ranki išradimas ir pagerinimas, trumpai sakant, technikos plėtojimas »¹¹⁸.

Taigi visuomeniškumas, iš vienos pusės, yra gyvuliškas reiškinys. Iš antros — tik rankis jį padaro tikrai žmogišku reiškiniumi. «Darbo ranki stovis, vadinasi, yra tasai pagrindas, ant kurio kiekvieną kartą išdygsta savotiška visuomeninė tvarka ; o pastaroji savo keliu nustato žmonių gyvenimo ir protavimo būdus »¹¹⁹.

Tokiu būdu, štai, atsidenčia prieš mūsų akis Grigaičio istorijos supratimas. Žmonijos pradžioje stovi rankis. Kiekvienos epochos pradžioje, kuri keičia žmonijos istoriją, taip pat stovi rankis.

Rankio vaidmuo yra gilus : jis kuria žmogų ir apsprendžia jo protavimo būdus. Nors istorija yra kintanti, tačiau ji turi būtinumo bruožą, kuris nepriklauso nuo žmogaus. «Todėl nors žmonės ir daro savo istoriją, bet jie daro ją ne liūosa valia. Žmonių istorijoje viešpatauja ne priepuolis, o tikslai nepermaldaujamas būtinumas »¹²⁰.

Šitoks istorijos supratimas, be abejojimo, yra marksistinis. Jis jaunam Grigaičiui buvo taip brangus, kad jis nesutiko jo keisti net mažiau reikšminguose bruožuose. Vakar Europoje pradėjo sklįsti pažiūros, skatinančios materialistinę istorijos supratimą pakeisti ekonominiu istorijos supratimu. Kai savaitraštis *Kova* išleido šią idėją paskelbė, Grigaitis iš jo prieš. Ekonominis istorijos supratimas, pasak jo, reiškia visai netikėtą materialistinį. «Ekonomija nėra materija, — rašo jis. — Ekonomija yra žmonių santykiai visuomenėje, o santykis (tvarka) juk yra nematomas, neįjiamas ... Ekonomija, žinoma, yra svarbus faktorius visuomenės istorijoje. Bet tas faktorius nėra dar pamatinis. Jisai

¹¹⁷ Čia Grigaitis turi galvoje gyvulių bendriją . V. Bgd.

¹¹⁸ *Pirmyn*, 8 nr., 2 psl.

¹¹⁹ *Pirmyn*, 8 nr., 3 psl.

¹²⁰ *Pirmyn*, 1 nr., 2 psl.

pats yra *pasekm* kito faktoriaus, b tent : išdirbimo j g , kurias visuomen valdo ; ranki , žem s, oro ir t.t. Atmainos klimato ir žem s paviršiuje gali sutrugdyti arba pagreitinti visuomen s pl tojim si. Kas kalba apie "ekonomišk " istorijos aiškinim , tas šit istorijos faktori ignoruoja »¹²¹.

Iš šio materializmo gynimo aišk ja labiau medžiaginis, o ne žmogiškasis faktorius Grigai io istorijos supratime. Ta iau Grigaitis nebuvo dvasin s žmogaus apraiškos priešas, kaip juo nebuvo ir Marksas su Engelsu¹²². Kai Grigaitis prad jo leisti *Pirmyn*, jis juto prieš save du keliu : vien vedant plot , antr — gyl . Kitaip sakant, jam reik jo pasirinkti: ar organizuoti darbinink s j d , ar atsid ti dvasiniam teorijos gilinumui. Grigaitis pasirinko pirm j keli . Ta iau jis žinojo, k jis paliko. «Ar b t geriau, kad darbininkiškoji laikraštija augt " daugiau gyl , o ne plot " ? — Kas nežino, kad tai b t geriaus. Bet klausimas, kuo tai vykdyti dabartin se s lygose ? Ir ar darbininkiškos laikraštijos "augimas gyl " gali šiandien atsverti, neskaitant jau atstoti, jos "augim plot ", mes labai abejojame»¹²³.

Taigi, Grigaitis, kaip nuoseklus marksistas, pasiliko ištikimas marksistiniam principui, b tent, kad veikimas yra pirmesnis dalykas už m stym . Ta iau savo pas mon je, jis buvo kitos nuomon s. Tai išduoda jo sakiny s : «Kas nežino, kad tai b t geriaus ». Kartais ši jo pas mon pasirodydavo ir taktikoje.

Savaitraštis *Kova* 1913 m. suorganizavo diskusijas klausimu, kaip socialistas turi ži r ti laisvamanyb . Ar ji yra naudinga socializmui, ar ne. Tuo klausimu jis dav pasisakyti dviem bendradarbiams. Pr. Sotelis, svarstydamas š klausim , raš : « Jeigu mes tvirtinsim laisvamanyb , tai tuom pat laiku silpninsim socializm . Nes tiedu mokslai yra vienas kitam priešingi ». K-m-tis su tuo nesutiko: «Žmonijai žengiant pirmyn prie laisv s, prie žmoniškumo, prie socializmo, laisvas manymas yra neišvengiamas ir b tinai reikalingas». Koki pozicij šiuo klausimu užima Grigaitis ? — Žinant jo principiškum ir jo pasisakym už orga-

¹²¹ *Pirmyn*, 20 nr., 3 psl.

¹²² Ži r. Fr. Copl est on, *Fichte to Nietzsche*, Westminster, Md., 1963,

314 psl.

¹²³ *Pirmyn*, 1913, 1 nr., 1 psl.

nizacijos pirmenyb prieš m stym , reikt laukti, kad jis prisijungt prie pirmosios paži ros. Ta iau jis prisijungia prie antrosios. « K-m- io tiesa, — rašo jis. — Tiktai jam reik jo daugiau pabr žti paskutin to pažinimo element , kurie ved žmones prie laisvo protavimo, b tent : istorij . Be istorijos pažinimo negali b ti laisvo protavimo »¹²⁴.

Neaišku, kod l Grigaitis nukrypo nuo savo griežtos linijos pagirdamas liberalizm . Liberalizmo klausimas *Kovoje* buvo iškil s ryšium su Šli po užpuldin jimais ant socialist . Sunku prileisti, kad Grigaitis savo nukrypimo neb t pasteb j s. Gal jis tai padar savo antireliginio nusiteikimo vedinas ? Nors Grigai io, tiesa, tvirtas antireliginis nusiteikimas yra, atrodo, tik jo marksistinio išpažinimo pas ka. Šalia to kov su religija jis neina. Gal ia prakalba jo intelektualinis nusiteikimas, kuris pas j buvo žymus. O gal ia yra jo taktinis manevras ? Mat, *Kovas* socialistai jam nebuvo klusn s ir jis gal jo paremti liberal puolimus, kuriuos ypa jaut *Kova*, kaip senas socialistinis centras Jungtin se Amerikos Valstyb se, t vag var s jau aštunti metai.

10. *Tautiškumo klausimas*. — Tautyb s klausimas lietuviškoje socialistin je visuomen je Amerikoje kilo šiomis progomis : kai iškilo organizacin s vienyb s klausimas su Amerikos socialistais, kai reik jo šelpti 1905 met sukilimo aukas Lietuvoje, kai, renkant asmenis Amerikos valdžios vietas, susidurdavo nelietuvio socialisto ir lietuvi nesocialisto r mimo klausimas ir kai Lietuvi Mokslo Draugija prad jo Tautos Nam statymo vaj .

Lietuvi socialist kuopas centrin organizacij sub r Juozas Širvydas. Prieš j jau buvo atskir socialist kuop , bet jos nebuvo susiorganizavusios tarp sav s. Taip pat jau prieš j buvo socialistini laikraš i , leidžiam atskir asmen , ar pavieni kuop , bet nebuvo bendro spaudos organo. Jis 1905 m. sušauk Newarke pirm j socialist seim , išrinko centro valdyb ir prad jo leisti savaitrašt *Kova*. Šiame darbe jam talkininkavo Šli pas ¹²⁵. Socialist partija s kmingiausiais savo veikimo laikais

¹²⁴ *Pirmyn*, 9 nr., 3 psl.

¹²⁵ Vyt. Širvydas, *Juozas O. Širvydas, biografijos bruožai*, Cleveland, 1941, 201 psl.

tur jo 168 kuopas. Ji buvo stipriausia 1914 metais, pasiekusi 3.367 narius. Po to, pasak Vytauto Širvydo, organizacija pradėjo šlyti tautiškai ir doriškai¹²⁶.

Širvydo pažiūra apskritai yra nesvarstoma, nes jos yra nušviestos plačioje jos rašytose parašytoje monografijoje, kuri yra tik jos nusiteikimas tautiniu klausimu. Šis buvo knygnešys ir, kaip jis šliaužia vadina, «domus savamokslis»¹²⁷, lietuviškajam klausimui ir nori, kad negalėtų daryti žalos. Jo vadovaujama socialistų junga prisidėjo prie Amerikos socialistų partijos svarstymo patvirtinimo. Štai, kaip Juozo Širvydo laikyseną šiuo klausimu aprašo jos rašytojas. Nors «prie amerikoniškos partijos prisidėti balsavo veiksmas visų jungos suvažiavimai, 1908 metais pradėdami, 1914 m. padarytas referendumas davė 755 balsus už prisidėjimą, 696 — prieš, Širvydas pradėjo nurodinti, kad teorija reikalauja prisidėjimo, bet praktika — ne, nes už lietuvių dukles amerikoniška partija nežada jokios propagandos literatūros lietuvių kalba gaminti. Bet vėliau jis savo mintį pakeitė ir sakė, prisidėti reikia ...»¹²⁸.

Tačiau praktiškai Širvydas tuo keliu nenuėjo. Vytautas Širvydas šitaip aptaria lietuvių socialistinio sąjūdžio Jungtinės Amerikos Valstybės likimą: «Sąjūdis atiteko nevykusiai suprasimo tarptautizmo garbintojams, kurie pasižymėjo kova prieš daugelį, kas lietuvių kultūrą ir kėlė»¹²⁹. Tačiau lietuvių socialistus sunaikino ne amerikoniški socialistai, bet iš Lietuvos atvykę socializmo vadai. Jie «buvo priežastimi Širvydo pasitraukimo iš *Kovas* redakcijos, o vėliau ir iš pačios partijos. Jie sąjungą pastatė iš tautinio kovos už Lietuvos laisvą kelią tarptautinį, kuris kitą lietuvių laisvą pastangą piktai ir net nedoromis priemonėmis neigė»¹³⁰.

Didelis ir praktiškas Amerikos lietuvių socialistų veikla buvo šelpimas nukentėjusiems už 1905 metų sukilimą Lietuvoje. Aukštesnio paskirstymo klausimu išsiskyrė Širvydo pažiūra su Šliaužia po pažiūrą -

¹²⁶ Ten pat, 232 psl.

¹²⁷ Ten pat, 214 psl.

¹²⁸ Ten pat, 233 psl.

¹²⁹ Ten pat, 226 psl.

¹³⁰ Ten pat, 229 psl.

romis. Štai, kaip apie tai rašo Šli pas savo laiške Vytautui Širvydui 1936 m. : «D l šelpimo kovojan i už revoliucij Rusijoje mes su Širvydu net susipykome : jis stov jo už socialdemokratu, o aš už juos ir už kitus (Kapsuk ir Varpie ius). Maniau, reika šelpti visus, koki pakraip jie neb t . Ir ilgai Širvydas ant man s pyko, nors v liau susitaik me ir m s draugiškumas jau, regis, iki jo mirties neiširo »¹³¹.

Širvydas r pinosi ger santyki palaikymu su Lietuvos socia- listais. Apie tai kalb jo partijos suvažiavimuose. Tuo susidom ta Lietuvoje ir atsi sta ia oficialus atstovas Pijus Grigaitis palai- kyti santykiams. Jis, pasak *Kovas*¹³², atvyko raginti «Amerikos lietuvius šelpti revoliucij Lietuvoje ir skelbti tarptautin socia- lizm »¹³³.

Grigaitis tautos ir ideologijos konflikte pirmenyb atiduoda ideologijai. Kai lietuvis Gilius, ne socialistas, kandidatavo šerifo postui ir prieš j rinkimuose jo kitatautis socialistas, Grigaitis raš : «Reikia balsuoti pagal partijas, o ne pagal tautas — tai politikos ABC »¹³⁴.

Ta iau Grigaitis turi tautos samprat , nepriklausom nuo darvinizmo. Kai Gulbinas išd st materialistin tautos filosofij ¹³⁵, Grigaitis tai reagavo. Jis sutiko, kad ras s kilmei išaiškinti Darvino mokslas yra geras. Ta iau «visai kas kito tautos atsi- radimo klausimas. Tauta yra ne prigimimo, o tiktai kult ros ypatybi grup ... Matyti tarp žmoni kuop tiktai tuos skirtu- mus, kurie atsirado po tekme klimato, floros, faunos ir panaši priežas i , reiškia tolyginti tas žmoni kuopas su jau i , asil , verbli d , kiauli ir kitoki gyvuli r šimis : reiškia moksl apie žmoni visuomen — sociologij pakeisti mokslu apie gyvu- lius — zoologija. Skelbti, kad tie zoologiški skirtumai tarp žmo- ni yra svarbiausias daiktas, reiškia — atmesti žmoni kult r ir gyvul pastatyti aukš iau už žmog »¹³⁶.

¹³¹ Ten pat, 227 psl.

¹³² *Kova*, 1907 m. 1 nr.

¹³³ Vyt. Širvydas, *Juozas O. Širvydas, biografijos bruožai*, Cleveland, 1941, 230 psl.

¹³⁴ *Pirmyn*, 1913, 2 nr., 3 psl.

¹³⁵ *Vienyb s* 18 nr.

¹³⁶ *Pirmyn*, 6 nr., 3 psl.

domu, iš kur yra šis kultūrinis Grigaičio požiūris tautai. Ar jis yra savaiminga jo mintis, ar tai yra marksistinis mokslas? Pasak Copleston, Marksas domisi prigimtimi ne dėl pačios prigimties. Jam ji yra ne domi, paimta atskirai nuo žmogaus. Gamta jam darosi domi tik tada, kai ji yra žmogui. Ir kaip tik šiuo momentu, kai gamta pasidaro žmogui, galima sakyti, atsiranda žmogus. Taigi, būti žmogumi, reiškia atsiskirti nuo gamtos¹³⁷. Ar Grigaičio tautos mokslas yra gili išvada Markso filosofijos, kuri atidengia Copleston, ar ji yra Grigaičio marksizme tam tikras svetimas kūnas, sunku pasakyti.

Aiški pažinti tautos klausimu 1914 m. pareiškė V. Mickevičius-Kapsukas. Tuo laiku Basanavičius su Yuzovu buvo bepradedę Tautos Namų statybą. Amerikos lietuviai socialistai tam sumanymui ne tik nebuvo priešingi, bet net skatino jį remti. *Laisv* 60 nr. rašė: « Todėl mes kviečiame visus savo pritarėjus remti mintį, kad taip, kaip ji remiamas vienmaniai Lietuvoje »¹³⁸. Panašiai pažinti reikėjo ir kitas laikraštis *Visuomenis*. Apie Tautos Namus *Visuomenis* rašė, kad «tai didelis kultūrinis darbas labai svarbus visiems lietuviams sluoksniams, todėl mes turime juos išvis palaikyti »¹³⁹.

Tačiau, vos keli mėnesiai išėjus iš kalėjimo, V. Kapsukas išleido klausimą iš pagrindų: kokią naudą gali atnešti sumanyti Tautos Namai. Ir atsakydamas tai jis rašė:

« Darbininkai nepripažįsta tarp savęs vairių tautų skirtumų: ir lietuviai, ir žydai, ir lenkai, ir rusai — visi jie paduoda vienas kitam ranką kovai su savo išnaudotojais ... Visos kalbos jiems lygios ir turi lygias teises jėgoje. Ypatingai tai reikia pabrėžti kalbant apie Vilnių, kur lietuvių darbininkai yra tik mažiukai saujelė, o diduma žydai, ar lenkai, ar rusai. Pastariesiems negalima būti vietos mūsų tautiečių namuose, o tokiu būdu negalima būti vietos nei sujungtiems su jais nepertraukiamais ryšiais susipratusiems lietuviams darbininkams.

„ Tautos „ namai šeimininkai negali dargi leisti sau kokio tai

¹³⁷ Fr. Copleston, *Fichte to Nietzsche*, Westminster, Md., 1963, 314 psl.

¹³⁸ Cituota iš *Pirmyn*, 29 nr., 2 psl.

¹³⁹ Ten pat.

skirstymosi darbininkus ir nedarbininkus. Jie stengiasi juose visus lietuvius sujungti, kaip tikrus brolius ; sujungti išnaudotus ir išnaudojamus, vilk ir av ... Ne, gerbiamieji tautininkai, susipratusieji darbininkai nepripažsta to broliškumo tarp vilko ir avies. Tame jie mato tik klasinio j susipratimo aptemdinim .

Sakau, kad susipratusiems darbininkams nra ten vietos ir jie negali bti darbinink remiami. Duot sunkiai uždirbt savo skatik tokiems namams, iš kuri paskui, kaip iš kokios tvirtov s, kels taut neapykant sur gusiojo patrijotizmo nešiotojai... Y ai ir Basanavi iai leis savo vilj ias susipratusius darbininkus ir j reikal išreišk jus — ne, prie toki nam statymo negali prisid ti susipratusieji darbininkai. Teisyb , iki šiol lietuvi buržuazija buvo silpna ... Negali tik ji taip apsireikšt, kadangi neturi tiek sp k , kad gal t smaugti kitas tautas lietuvinant žydus, lenkus ... Visa tai ateis savo laiku ... »¹⁴⁰.

Šis straipsnis buvo paskelbtas Grigai io redaguojamame savait-rašty *Pirmyn* 1914 metais. domu yra, kokia buvo Grigai io reakcija Kapsuko paskelbtas paži ras tautos ir darbinink s j džio santyki reikalui. Atrodo, kad Grigaitis mat vis šio klausimo pavojingum ir toli siekian ias vienokio ar kitokio jo sprendimo pas kas. Š klausim spr sdamas, jis pasilieka ištikimas ne teoriniam principui, bet demokratiniam daugumos sprendimui. Sekan iame *Pirmyn* numeryje, ryšium su Kapsuko straipsniu, jis rašo : «M s pozicija beveik tokia pat, kaip ir Kapsuko. Skirtumas tarp Y. Kapsuko ir m s pozicijos yra tame, kad jisai tyrin ja dalyk , neatsižvelgdamas tai, ar jo išvedžiojimai sutinka su viešpataujan ia Lietuvos socialdemokratijoje nuomone, ar ne. Tuo tarpu mes, neužmiršdami klasini Lietuvos proletarijato reikal , stengiam s ranka rank eiti su "oficijališkais" t reikal reiš k jais. Ir Amerikoje b dami, mes negalim kitaip elgtis. Visa, k mes paj giam ionai, tai *parenti* Lietuvos socialdemokratij ; iniciatyva priklauso jai, o ne mums »¹⁴¹.

Grigai io laikysen tautiškumo atžvilgiu, atrodo, neju iomis teisingai aptar *Kova*, vos jam atvykus Amerikon. T aptarim

¹⁴⁰ Ten pat.

¹⁴¹ *Pirmyn*, 30 nr., 3 psl.

jau esame pacitav aukš iau, b tent : jis ia atvyko raginti «Amerikos lietuvius šelpti revoliucij Lietuvoje ir skelbti tarp-tautin socializm ». Pirmu žvilgsniu tai atrodo savyje nesideri-nanti laikysena, nes praktiškai daroma kas kita, negu skelbiama teoriškai. Ta iau kažin, ar taip yra iš tikr j . Atsakymas š klausim priklauso nuo to, kas yra labiau pagrindinis bruožas marksizme : ar jo internacionalizmas, ar jo realistinis praktiš-kumas. Ir jei sakytume, kad realistinis praktiškumas yra svar-besnis marksizmo bruožas, tai Grigai io marksizmo interpreta-cij reikt laikyti teisingesne.

11. *1905 met sukilimo literat ra.* — 1905 m. sukilimo lite-rat ros yra mažai išlik . Tai yra visai suprantama, nes sukilimo metu šios literat ros tur jimas buvo laikomas nusikaltimu, už kur buvo žiauriai baudžiama. D l to žmon s steng si šiuos raš-tus arba sl pti, arba naikinti. Šio darbo autoriui teko gauti iš Martyno Gudelio, *Naujien* administratoriaus, r pestingai išsau-gotus penkis laikraš io *Darbininkas* numerius. Pirmas numeris išleistas Ženevoje 1905 m. liepos m n. Antrin antrašt yra : *M nesinis lietuvi darbinink laikraštis Draugo organizacijos leidžiamas.* Paskutiniame puslapyje pažym ta : «Spausdinta parti-jos spaustuv je». Antras, tre ias ir ketvirtas numeriai išleisti viename s siuvinyje tais paiais metais rugpj io, rugs jo ir spalio m nesiais. Šis s siuvinis jau yra leidžiamas J. Lizdeikos Londone¹⁴². Toks pat adresas yra nurodomas ir 5 numeriui, kuris iš jo tais paiais metais lapkri io m n. Vis s siuvinis bendras puslapi skai ius yra 144. Leidinys yra mažo, kišeninio formato, ta iau gana talpus.

Nors išleidimo vieta vienu kart yra nurodoma Ženeva, kitu kart Londonas, ta iau kiekvienam aišku, kad visi s siuviniai yra spausdinti toje paioje spaustuv je ir ant to paties popieriaus. Taip pat yra tikra, kad jis nebuvo spausdinamas nei Ženevoje, nei Londone. Tai liudija popierius, raidynas ir visa spaudos tech-nika. Visi šie dalykai liudija b ding lietuvišk spaustuv kur nors Kaune, Vilniuje ar Tilž je. Nepatikima yra žinia, kad jis buvo spausdinamas slaptoje partijos spaustuv je. Tokiu atveju spaudos darbas b t buv s labiau m g jiškas. Iš Grigai io teko gird ti,

¹⁴² 26 Gray Str., Silvertown, E. London.

kad sumanymas sigyti spaustuv ir spausdinti Lietuvoje nepavyko. Grei iausiai *Darbininkas* buvo leidžiamas Tilž je. Tai liudija skelbimas pirmo numerio viršelyje, kur sakoma, kad « gabenantieji D. Lietuv gauna už pus kainos. Per metus *Darbininkas* ... 2 marki». Nurodymas kainos vokiška valiuta liudija, kad platinimas buvo atliekamas iš Mažosios Lietuvos.

Kas yra *Draugo* organizacija, kuri yra pažym ta pirmojo numerio leid ja ? Antrajam m s turimam s siuvinui tr ksta viršelio, d l to nežinia, ar ir šio numerio leid ja buvo *Draugo* organizacija. Tuo tarpu penktajame numeryje šis leid jas yra nenurodytas. *Draugo* organizacija, pasak Vyt. Širvydo, yra Kapsuko organizacija¹⁴³. J. Lizdeika, kuris pasirašo leid ju pradedant antruoju numeriu, yra plaiai žinomas Augustino Janulai io slapyvardis. Taigi, už šio laikraš io stovi du žymieji ano meto socialdemokratijos vadai : V. Kapsukas ir A. Janulaitis. Antrajame s siuvinyje yra prid ta redakcijos pastaba, kad, prieš šiam numeriui išeinant, vyko dviej brolišk partij susipratimas : Lietuv socialdemokrat darbinink partijos ir Lietuvos socialdemokrat partijos. «Tas darbas atneš gausius vaisius : po gana ilg pasikalb jim juodvi susijung vien partij Lietuv socialdemokrat partijos vardu »¹⁴⁴.

Šio laikraš io tikslas buvo kurstyti dvaro, miesto ir kaimo darbininkus, kad jie streikuodami pagerint savo ekonomin b kl . Pa iame pirmajame straipsnyje yra pateikiami praktiški nurodymai, kaip reikia organizuoti streikus, kad jie duot laukiam rezultat . Pirmiausiai reikia išrinkti delegacij ir pateikti dvarponiui savo reikalavimus. «Jei jis išklausys j s reikalavim , gerai — toliau dirbkite, o jei nesutiks, tai pasakykit jam, kad atsisakot nuo darbo ir tolaik nedirbsit, kolaik neišklausys j s reikalavim »¹⁴⁵. «Geriausia gal t pasisekt tokie streikai per rugiapj t , vasarojo valym , lin rovim , s j ; be to da reikia r pintis, kad darb mest vienu kartu visos apylink s darbininkai ir anaip tol nenusileist , kolaik nebus išpildyti j reika-

¹⁴³ Vyt. Širvydas, *Juozas O. Širvydas*, Cleveland, 1941, 225 psl.

¹⁴⁴ *Darbininkas*, 1905, 112 psl.

¹⁴⁵ Ten pat, 4-5 psl.

lavimai, — tuomet daug lengviau b t laim ti»¹⁴⁶. «Per streik ramiai elkit s, negirtuokliaukite, neskriauskite nekalt žmoni , nemuškite žyd . Bet nedovanokite saviems išdavikams arba tiems, kurie neprisid s prie j s streiko »¹⁴⁷.

Šitaip sukurst s streikui, *Darbininkas* duoda labai aps iai informacij apie streikus vairiose Lietuvos vietose. Iš j konkretumo ir smulkmeniškumo matyti, kad redakcija buvo labai gerai painformuota, kas dedasi krašte. Tokias informacijas ji gal jo gauti nebent iš policijos raport , atsiradusi teismuose.

Šali keleto žiauresni atvej , kada dvarponiai šauk si policijos, streikai, apskritai imant, privesdavo prie taikaus susitarimo. Pats *Darbininkas* rašo, kad «ponai visur buvo gana nuolaid s ir po streik k l "balius"»¹⁴⁸.

Tiksliau suformuluotos socialistin s doktrinos *Darbininkas* dar neturi. Tai galima matyti iš šio pasisakymo : «Mes — "svieto lygintojai " ; mes norime padaryti, kad neb t nei turting , nei betur i , kad visi žmon s b t lyg s ir visi lygiai naudot si savo darbo vaisiais. Mes nenorime nuo vieno atimti, o kitam duoti, arba visiems lygiai padalyti visus turtus — tuomet tuojaus v l vienas už kit turtingesni pasidaryt , v l vienas kit skriaust : mes norime, kad viskas b t vis , kaip dabar yra vis oras, saul , m nuo, žvaigžd s. Mes sakome, kad tiktai tas tegali duon valgyti, kas dirba »¹⁴⁹. Kaip matome, šiame pasisakyme dar viešpatauja kraštutinis nuomoni nesusiderinimas. Kaip galima visk visame padaryti bendra nieko iš nieko neatimant ?

Aiškesnis *Darbininkas* yra politin je ir lietuvi tautos teisi gynimo srityje. Jis labai aštriai pasisako prieš centrin Rusijos valdži ir kelia lietuvi tautos apsisprendimo teis . B dinga, kad šias id jas ia savo vardu skelbia V. Kapsukas, kuris, kaip mat me, v liau j atsisak . Jis rašo : «Mes lietuviai reikalaujame, kad Lietuvos išrinktieji gal t susirinkti visai skyrium Vilniuje ir ia nutart kokia toliau turi b ti Lietuvos valdžia »¹⁵⁰. Kapsukas neb t patenkintas laisvai išrinktu visos Busijos seimu. «Toku

¹⁴⁶ Ten pat, 5 psl.

¹⁴⁷ Ten pat.

¹⁴⁸ Ten pat, 125 psl.

¹⁴⁹ Ten pat, 35 psl.

¹⁵⁰ Ten pat, 46 psl.

b du viskas prigul s nuo maskoli ; kaip jie nor s taip bus »¹⁵¹. Jeigu ir « nebus caro valdžios, bet stipresnysis vistiek spaus silpnesnį »¹⁵².

«*Mes reikalaujame, kad visos tautos ir kalbos tur t lygias teises ir kad kiekviena tauta gal t pati savo reikalais r pinties* (Kapsuko pabraukta). Savo keliu vienas seimas negali aprinti tolimiausi Maskolijos šali ... Kaip gi gal s tie, iš vis krašt susirink vien viet , pasiuntiniai tarties apie kokio nors krašto reikalus, kad j didžiama visai nepaž sta to krašto reikal ? ia b tinai reikia leisti kiekvienam kraštui pa iam savo reikalais r pinties, kitaip sakant, reikia duoti kiekvienam kraštui kuodi- džiausi autonomij »¹⁵³.

Gindamas lietuvi tautos teises ir šiuo metu Kapsukas ta iau n ra romantikas tautininkas. Jis rašo : «Ne m s darbas yra garbinti tautos praeit , gražiuotis lietuvi kalba, pasakoti, kad nes kitos tokios gražios ir senos kalbos, kad Lietuvoje viskas gražu, malonu, miela, bet m s darbas eiti prieš kiekvien jos prispaudim »¹⁵⁴.

Kapsukas pasisako už tik jimo laisv . Jis piktinasi tik jimo persekiojimu. «O kiek žmoni dargi už mald knygas pakliuvo kal jim !... Per tiek met buvo persekiojamas tik jimas»¹⁵⁵. D l to socialist vardu jis daro šitok pareiškim : «Visi mes turime už tai stoti, kad kiekvienas žmogus, kaip sau nori, gal t tik ti ; niekas jo negali d l tik jimo persekiot »¹⁵⁶.

Nors šiam laikraš iui yra prid ta Janulai io slapyvardis, ta iau abejotina, ar jame yra paties Janulai io rašt . *Lietuvi Enciklopedija*, paduodama Janulai io leidini s raš , *Darbininko nemin*¹⁵⁷. Tiesa, šio laikraš io nežino ir Vyt. Širvydas, nors žino kitus tris laikraš ius, jusius Amerikoje tuo pa iu vardu. Enciklopedija rašo, kad Janulaitis redagavo *Darbinink Bals* . *Darbininke* yra ir *Darbinink Balso* skelbimas. Ten abu laikraš-

¹⁵¹ Ten pat, 121 psl.

¹⁵² Ten pat, 122 psl.

¹⁵³ Ten pat, 123-124 psl.

¹⁵⁴ Ten pat, 123 psl.

¹⁵⁵ Ten pat, 121 psl.

¹⁵⁶ Ten pat, 123 psl.

¹⁵⁷ *Lietuvi Enciklopedija*, IX (1956), 291-293 psl.

iai yra šitaip aptariami: «*Darbininkas*, pradedan i j laikraš-
tis, vis pirma r pinasi dvaro ir sodžiaus darbinink reikalais ...
Darbinink Balsas jau prasilavinusi kiek laikraštis ». Abiej
laikraš i administracija nurodoma Lizdeikos adresu Londone ¹⁵⁸.

12. *Anarchizmas*. — Socializmo istorijoje, tiek lietuviškoje,
tiek kit taut , vien tarpsn sudaro anarchinis socializmas.
Lietuvišk jo apraišk turime išlikusi Juozo Laukio Chikagoje
leistame savaitiniame žurnale *K r jas*. Jis prad jo eiti 1900 m.
vasario 7 d. ir, išleid s 19 numeri , sustojo birželio 14 d. Nors
laikraštis jo trump laik , bet savo diskusij reikšmingumu
ir platumu jis užima svarbi viet ne tik socializmo bet ir apskritai
lietuviškos kult ros istorijoje. ia susitiko ir aštriose diskusijose
susikirto senasis liberalizmas su socializmu, krikš ionybe ir kapitaliz-
mu. Šio laikraš io komplektas šiandien yra didel retenyb .
Autoriui pasisek gauti gal b t vienintel jo komplekt , išsaugot
Aleksandro Ambrose. D l popieriaus nepatvarumo ir šis egzem-
pliorius anks iau ar v liau užbaigs savo dienas. Tai sudaro ir
kit priežast , d l kurios norime apie š laikrašt pla iau painfor-
muoti.

Laikraštis *K r jas* yra, kaip šiandien j b t galima pavadinti,
kult rinis žurnalas. Jis spausdina Maupasant ir Hugo noveles,
deda filosofinio liberalizmo straipsni vertim , domisi pasaulio
vykiais ir juos vertina. Vienintelis jo atsilikimas, kur jam laiške
prikišo skaitytojas J. Garmus iš Scranton, Pa., yra jo senoviška
rašyba. «Negalima nepapeikti už prisilaikym senoviško b do
rašymo, kuris yra vartojamas j s laikraštyj ; ar ne geriau tur t
Varporašyb , vietoj cz ir sz »¹⁵⁹.

Kas yra anarchizmas? Šis vardas yra gerokai klaidinantis.
Tuo vardu esame link suprasti labai energing visuomenin
veikim , nukreipt prieš esam tvark . Tuo tarpu *K r jo* supra-
timu, tai yra grei iau kult rinis s j dis, visa j ga nusikreip s
mokslinim si ir nekreipi s d mesio bet koki organizacin
strukt r ir net j niekin s. Anarchizm šiame žurnale aptaria

¹⁵⁸ *Darbininkas*, 5 nr. viršelis.

¹⁵⁹ *K r jas*, Chicaga, 1900, 63 psl.

daugiausiai verstiniai straipsniai. L. Emerickas sako : « Atminkite, draugija, kuri atmeta vis šit mašinerij , luomas žmoni , kurios dar yra velkamos, kaip našta sunkenybi tai paiai draugijai, yra anarchija ; draugija be valdon , be pono ir vergo ; draugija be tiesdari ... » Pirmoji praktiška anarchizmo išvada yra nusistatymas prieš politines partijas. « Liaukit s tad balsav ... liaukit s tik j , kad išganymas m s nuo blogo sur dymo draugijos gali kada ateiti per politiškas partijas ; liaukite tik j , kad išganymas nuo kan i ir varg šiame ar kitame sviete ateis per poterius ir nusižeminim kunigui... »¹⁶⁰.

Yra nuoseklu, kad ir bažnytini s organizacijos anarchistai nepripaž sta. «Bažnytini s organizacijos tokios, kokias kitos darbinink žmoni organizacijos turi, pas anarchistus nesiranda. Jie laiko kožn centralizacij su jos ur dais, mokesiais ir kitomis r dnmis, kaip dalyk vert atmesti, kadangi jis paniuoja pavien l , naikina jo savistovyb mislies ir veda visur ištvirkim »¹⁶¹.

Šeimos gyvenimo srityje anarchizmas skelba reikal iškovoti moterims laisv tur ti ar netur ti vaik . Ir veriau j netur ti, nes «k dikis yra negeistinu, nes jis yra sunkenyb ». Tos laisv s moteris negal s pasiekti nei statym , nei tik jimo pagalba. Jai gal s pagelb ti tik mokslas. «Mokslas, vienintelis išganytojas žmonijos, turi atiduoti galyb n moters spr sti d l sav s, ar ji liksis motina, ar ne »¹⁶². Tai irgi verstinis straipsnis, parašytas kažkokio B. G. Juglersolio.

K r jas, išeidamas gyvenim su liberalistin mis idjomis, žinojo, kad jis neb ra mados dalykas. Vienas redakcijos bi iulis jai raš : « Jei j s laikraštis rems socializm , tai tur s daug pasek j ». Laikraštis, pacitav s š sakini , šitaip nusako savo linij : « Taip, m s laikraštis rems visk , kas tik bus d l darbo žmoni ir socializmas, valnas socializmas, bus jo pastov »¹⁶³.

Praktiškai taiau *K r jas* socializmo ner m . Jis skelb kraštutin liberalizm . Jis skatino nedalyvauti tarptautiniuose karuose ir kov perkelti namus, nes « naminis priešas yra tikru priešu,

¹⁶⁰ Ten pat, 50psl.

¹⁶¹ Ten pat, 10psl.

¹⁶² Ten pat, 19psl.

¹⁶³ Ten pat, 14psl.

o priešas svetur gali b ti tikru draugu. Perkelk kov iš svetur namo, atsisakyk kovoti kar je valdžios ir ji pranyks. Kar namin gali b ti visiškai be kraujo ir kad b t pasekminga, turi b ti be kraujo »¹⁶⁴. Tik šiuo savo kovingumu *K r jas* susisieki su socializmo skelbiama klasi kova. Ta iau praktiškai jo beribis neorganizuotumas socializmui ne tiek pad jo, kiek kenk .

Tai tuojau pasteb jo Šli pas. Jis laiške redakcijai iš Scranton, Pa., raš : « Manding, kad anarchizm platinti tarp lietuvi dar šiandien peranksti ; reikia daugiau apšvietimo, daugiau " laisv s nuomon se ", brolyb s sugyvenime. Tegul pirma žmon s pažint principus socializmo, o v liau jau gal tume eiti prie kritišk pažvalg m s id jas »¹⁶⁵.

K r j o redakcija, t. y. J. Laukis, tame pa iame numeryje šitaip atsak Šli pui, tuo b du išreikšdamas tikr savo nusi statym socializmo atžvilgiu. « Šli pas nesusitaiko su m s nuomone ir pasi lo mums platinti principus socializmo. Mums rodosi, kad j reikalavimas yra neteisingas ... » Toliau Laukis išd sto keturias priežastis, d l kuri socializmas yra nepriimtinas. «Su socializmu — demokratišku mes nesusitaikome d l daugelio priežas i : 1, kad jis atima valnyb pavieniems žmon ms, 2, kad socializmas vengia kritikos ir per tai beveik visi socialistiški laikraš iai yra po cenz ra vadov , 3, kad socializmas stengiasi panaikinti pasekmes blogo, nejudin s priežas i jo ; jis sako, kad jis kovoja vien tik su kapitolu, palikdamas ties gyvuoti tik jimui (suprask tamsybei), prietarams ir papro iams ; 4, mes nesusitai kome su demokratišku socializmu d l to, kad jo principai yra klaidingi : jis remiasi ant monopoliaus ir panaikinimo lenkty ni , lygiai to paties, k ir šiandienin saujel milijonieri ; monopolis mus prives prie amžino pavergimo, panaikinimas lenktyni sustabdys visok progres »¹⁶⁶.

S. Kodis išeina ginti socializmo ir papunk iui atsako Laukio priekaištus. Iš jo atsakym matyti, kad jis yra pla iai apsiskait s žmogus ir puikiai susipažin s su socialistine laikraštija Vokietijoje, Pranc zijoje ir Lenkijoje. Jis rodin ja, kad socializmas

¹⁶⁴ Ten pat, 7-8 psl.

¹⁶⁵ Ten pat, 23 psl.

¹⁶⁶ Ten pat, 24 psl.

visiems užtikrina politin , tik jimišk ir draugijin laisv . Jis pavyzdžiais rodin ja, kad socialistiškai laikraščiai yra atviri diskusijoms. Socializmas kovoja ne su pas komis, bet su paia blogybi priešastimi. « Kadangi kapitalistiška sistema [yra] nedor s lyg pamatu, tai priešai j ypatingai savo kard ir kreipia socializmas ». — « Konkurencij ant ekonomiško lauko socializmas prašalina kaipo bl ding dalyk , kuris prisideda prie išekvojimo žmoni energijos ir darbo. Vienok dvasiškos konkurencijos socializmas ne tik neprašalina, bet atveria jai kuopla iaus lauk pl tojimuisi, kitaip ir b ti negali, nes tai yra prigimtu žmogui dalyku. Ir tobulinimosi darbe, tv rime nauj veikal , amžinai gyvas ir veikiantis žmogaus protas atras sau neaprubežiuot lauk »¹⁶⁷.

J. Laukis neliko kaltas atsakymo. Tame pa iame *K r. j*o numeryje jis iš jo su tais paiais, tik karš iau formuluotais, priekaištais socializmui. Iš to prasid jo diskusijos, kuriose oponentai pasisak po keturis kartus. Toliau nieko naujo jose nepaaišk jo. Kodis, baigdamas diskusijas, pateik trump bet sisteming Markso-Engelso teorijos santrauk , kaip paskutin mokslo žod . J. Laukis gyn asmens autonomiškum . Kai Kodis jam kart primin , kad socialistin je santvarkoje jis gal s mažiau dirbti, o jei nenor s dirbti, gal s pasitraukti iš tos visuomen s, Laukis tai šitaip kar iai atsak : « O gal aš nor iau dirbti daugiau, kaip kiti ? ... koki ties draugija turi ginti mane laukan, jei aš jos neprašiau, kad ji mane gimdyt ? Bet (socialistin je santvarkoje) ... visa žem bus valdžios ir nebus kur b gti — b k mums, arba stipk ! »¹⁶⁸.

J. Lauk tenka laikyti vienu iš gilesni m s socializmo kritik . Socializmas jam yra iš esm s nesuderinamas su kult riniu individualizmu. Laukis tur jo ir šalinink . J. Serapinas, diskutuodamas su Šli pu, aiškina mokslin anarchizmo prigimt . Kovoti su socializmu jis nenori. « Kovoti su socializmu, tai priešintis bendram žmoni sugyvenimui». Ta iau praktiškai socializm jis laiko neveiksmingu. Jis rašo : « ia klausimas kyla manyje, — kas mus atskirs tobulus gana, nuo neišsitobulinusi iki valiai ?

¹⁶⁷ Ten pat, 35 psl.

¹⁶⁸ Ten pat, 61 psl.

ar Dievas, kurio mes nepripažįstame, ar kokia kita aukštesn už mus esyb, ar gal tie patys neišsitobulin iki valiai žmonės? Jei jie, tai kaip jie stengs išskirti sau gerą valdžią, jeigu jie neatskiria, kas yra geras ir kas blogas? Jei valdžia bus visuomeniška, tai ar ji užganą dings norus kožno žmogaus, ar ji stengsis norus vis aprubežiuoti tam tikromis regulomis, nubalsuotomis diduomenės nesubrendę, sekanieji aklaivai savo vadovai? Ir taip balsas vieno žmogaus bus statymu visiems, tai kodėl valdžia nesivadins oligarchiška? »¹⁶⁹. Serapinas, pasisakydamas už absoliutiną anarchizmą, praktiškai apkaltina socializmą absoliutiniu monarchizmu.

Tačiau *K r j o* skaitytojų tarpe buvo astovaujamos ir socialistinės pažiūros. Nepasirašęs asmuo ten rašė: «Kodėl, apsipažinus su teorija, neišbandyti jos ant praktikos? Jeigu socializmas ar komunizmas yra neišvengtina pareiga, tai kodėl nepaimti šiandien, kam laukti bentinai kol visi pastos socialistais, idant išmąginti šitos teorijos teisingumą? »¹⁷⁰. Redakcija po šiuo straipsniu prirašė: «*K r j o* redaktorius norėtų išgirsti nuomonę kitą šitame dalyke».

Religinės diskusijos *K r j u j e* už mūsų mažiau vietos, negu socialistinės. Laukio nusistatymas prieš krikščionybą atrodo gilus ir piktas. Tiesa, jis savo laikraštį yra didysis vienintelis verstinis straipsnis, kuriame krikščionybą yra teigiamai vertinama senovėje ir net viduramžiuose. Tačiau dabartinę krikščionybą, ypač liaudies lietuviški jos atstovai kunigai, jam yra blogybės simbolis. «Taigi bent katalikų ženklina bent tamsiu, be apšvietimo, pilnu nedorumo (visas mokslas bažnyčios yra paremtas ant to, kad žmogus yra nedoru) rankių kunigų, kurie jį valdo, kaip mūsų tyklą pagal savo norą»¹⁷¹.

Šis katalikybės blogumas nėra vien dėl to, kad daugiau ar mažiau atsitiktinai kunigai yra blogi žmonės. Katalikybės blogybė. Laukiui yra principinė. Tai matyti iš šio jo pasisakymo apie kunigus. «Gerai kunigai gali būti, bet jie negali būti gerais žmo-

¹⁶⁹ Ten pat, 94psl.

¹⁷⁰ Ten pat, 54psl.

¹⁷¹ Ten pat, 25psl.

n mis tuomi pat laiku »¹⁷². Vadinas, kunigiškumas ir žmogiškumas jam yra nesuderinami dalykai.

Šli pas, nors skirdamasis nuo Laukio anarchizmo klausimu ir j ži r damas kaip ryši ardy m , ta iau krikš ionyb s klausimu jo su juo išvien. Jis *K r juje* stipriai iš jo prieš lietuvi katalik sumanym Andri Rudamin ir vysk. Merkel Giedrait paskelbti šventaisiais. Jo suorganizuotas visuomen s protestas iš Delary, Mich., sak : « Jeigu m s kunigija nori, tegul duoda prašymus savo varde, o ne varde vis Amerikos lietuvi , nes m s broliai nereikalauja joki švent , tiktai ger tautos darbinink , katrie neduot numirti m s motinai kalbai, ir katrie gint mus nuo nedor skriaud j ». Protestas pasirašytas keturi dr. J. Šli po Draugyst s valdybos nari ¹⁷³. Šli pas ypa piktai buvo nusiteik s prieš popieži Leon XIII ir savo atskirai parašytame straipsnyje prieš beatifikacijos sumanym , j visur vadina tiesiog Krokodilu. O apie Diev jis yra šitokios nuomon s : « Taigi visi Dievai — ar krikš ioni , ar mahometon ar žyd ar kitoki — turi savo b tyb tiktai apkvaišintoje smegenin je varguolio »¹⁷⁴.

domu, kad saikingiausi paži r apie kataliky b šiame laikraštyje atstovauja uolusis marksistinio socializmo gyn jas S. Kodis. Jis savo diskusijose su redakcija, atsakydamas Laukio linkim visos blogyb s šaknies ieškoti giliau, t. y. tik jime, rašo : «Kas atsieina religijos ir tik jimo abelnai, nor iau su tamista truput pla iau pasišnek ti... Ar iš tiko religija aptamsina žmones ? Aš su nekuriuo persitikrinimu tvirtinu, kad ne. Pasid kavoiant religijai, ir tai krikš ioniškai, prieš epoch atsigimimo, kada visi svietiškieji nenor jo ir negal jo užsiimti mokslais, tada krikš ioniški klioštoriai savo sienose gaivino juos ir aukl jo, idant paskui tuos skarbus pavesti v l žmonijai. Campanell'iu 13-tame šimtmeityje, neži rint ant to, juog tai buvo katalikiškas zokoninkas ir geras krikš ionis, nieko neužkenk parašyti tok veikal , kaip " Saulin Viešpatyst ", o T. More, autorius veikalo *Utopia*, už katalikyst myriu primok jo »¹⁷⁵.

¹⁷² Ten pat, 128 psl.

¹⁷³ Ten pat, 101 psl.

¹⁷⁴ Tin pat, 76 psl.

¹⁷⁵ Ten pat, 59-60 psl,

ia pat toliau rašydama S. Kodis pasisako ir prieš Laukio perd t katalik blogumo supratim . «Aš paž stu žmones, kurie yra gerais katalikais, o vienok sutekm j gyvena su žmon mis kitoki išpažinim , arba ir visai netikiais. Rašau tai vardan bepussy s, kuri visados turi draugauti laisvos minties žmon ms ir visai nemisliju statyti kr tin apgynime kunig . Priešingai, ten, kur bažny ia nori užstoti keli progresui, turime su ja kovoti ; bet pati religija niekad os nebuvo ir n ra priešiška pagerinime žmoni b vio »¹⁷⁶.

13. *Tarp socializmo, liberalizmo ir krikš ionyb s.* — J. Laukis, liov s leisti *K r j*, buvo pakviestas Lietuvi socialist kuopos Pittsburge redaguoti j prad t leisti savaitrašt *Ateitis*. *Ateitis* prad jo eiti 1900 m. rugs jo 14 d. Paskutinis m s gautas iš Aleksandro Ambrose numeris yra išleistas 1901 m. sausio 17 d. Viso iš jo I tomo 16 numeris ir II tomo 3 numeriai. Pirmas tomas turi 128 didelio formato dviej skil i puslapius, o antrasis tomas tik 24 psl.

Ateitis savo išore yra tarsi *K r jo* t sa. Tik vietoje *K r jo* š kio : « m s mieris yra lygyb , brolyb ir laisv » *Ateitis* kiekvieno numerio pradžioje raš : «m s mieris : viens d l vis ir visi d l vieno ». Š ki skirtumas kartu reišk ir laikraš i skirtum . Jei *K r jas* buvo daugiau liberalistinis, tai *Ateitis* buvo socialist laikraštis, nors ir su liberalistiškai nusiteikusių redaktorium. Ne be to, kad Laukis neb t band s ir šiame laikraštyje praeiti su savo liberalistiškomis paži romis, ta iau organizacijos veik j jis buvo nuo to gerokai prilaikomas. Laukio, nors ir prilaikomas, liberalizmas ir iš skaitytoj susilauk griežtos reakcijos. Taip Jonas Tamulynas atsisak laikraš io d l to, kad *Ateitis* dar si ne socialistiška. Savo laiške, kuris buvo *Ateityje* d tas, jis raš : «Mes suprantame, kad, kas yra valnamanis, tai ne socialistas ; valnamanis, kad ir už save išmanesn žmog , jei tik jis yra kataliku ir tiki Diev , laiko už mulk . Socialistas trokšta pagerint darbinink b v , kas yra geru daiktu d l kiekvieno darbininko žmogaus. Valnamanis stengiasi net ned lias išnainti, kad nei tos paguodos darbininkas netur t , bet kad dirbt be atilsio per apskritus metus »¹⁷⁷.

¹⁷⁶ Ten pat, 60 psl.

¹⁷⁷ *Ateitis*; Pittsburgas, Pa., 1900, 63 psl.

Laisvamanyb *Ateityje* palaik , nors ir nepilna pavarde pasirašydamas, J. Šli pas. Jis, pavyzdžiui, ėia yra paskelb s straipsn apie Pranc zijos laisvamanyb ir skatin s lietuvius kunigus pasekti kai kuri pranc z kunig pavyzdžiu ir mesti kunigyst ¹⁷⁸.

Kod l Šli pas straipsn pasiraš ne pilna pavarde, aišk ja iš to, kad jis tada buvo si loma« lietuvi socialist centro valdybos pirmininku. Apskritai, *Ateitis* turi ne mažai informacij lietuvi socialist organizavimosi istorijai. Iš korespondencijos iš New Yorko sužinome, kad Lietuvi Laisvamani Susivienijimas nutar *Ateit* laikyti savo organu. Iš tos pa ios korespondencijos aišk ja, kad lietuviai laisvamaniai jau tur jo savo centrin komitet , o socialistai dar netur jo. D l to korespondentas J. Naujokas rašo : «Klausimas kas link [laisvamani] susivienijimo su socialistais liko neišrištas, tarp nekuriu priežas i viena, kad Lietuviai Socialistai neturi centriško komiteto ; nors toksai buvo išrinktas 1898 metais, bet jis neparod savo gaivumo, tod l mes j skaitome už negzistavojam , ir Socialistai tod l turi apie centrišk komitet pasir pinti... » ¹⁷⁹.

Penkioliktajame *Ateities* numeryje yra vedamuoju d tas *laiškas iš Londono*, kuriame, iš Lietuvos atvyk s socialist veik jas, pasiraš s raid mis P. S. aprašo, kaip jis gavo b gti užsienin už tai, kad jis suorganizavo Vilniuje batsiuvi streik . «Tame streike m dalyvum suvirš t kstantis žmoni , trauk si jis tris savaites ir tapo išloštu per darbininkus su pilna pergale ». Ta pa ia proga jis rašo apie « Lietuvišk Social-Demokratišk Partij , kuri gyvuoja nuo 1892 met ir kuri daug jau nuveik d l pak limo gerov s ir protiškos apimasties darbininkiškos luomos Lietuvoje ; tos tai partijos aš buvau s nariu nuo pat jos prasid jimo be atvangos per 8 metus ... » ¹⁸⁰.

Amerikos lietuvi socialist veikloje centrinio komiteto reikalas matyt buvo gyvai jau iamas, nes Scrantono kuopa m si iniciatyvos tok komitet sudaryti ir j pasi lyti kitoms kuopoms. Komitetas buvo sudarytas šitokios sud ties :

¹⁷⁸ Ten pat, 113-114 psl.

¹⁷⁹ Ten pat, 69 psl.

¹⁸⁰ Ten pat, 113 psl.

«M s kuopa, laukdama išgirsti atsiliepimus kit kuop perstato centrališk komitet šias ypatas : Ant organizatoriaus — D-r J. Šli p iš Scrantono, Pa. Ant pagelbininko S. Kod iš Chicagos, Ill. Ant sekretoriaus J. Jasait iš Pittsburgo, Pa. Ant išdininko A. Monkevi i iš Turtle, Pa ». Žini praneša kuopos sekretorius P. Dubickas¹⁸¹. Š sumanym netrukus paantrino Waterbury, Conn., kuopa¹⁸². Tiek viena, tiek antra kuopa d jo pastang sukurti centrin komitet ypa d l to, kad nutar nesi sti m nesin s duokl s tarptautin centrin komitet . Iš šios žinios matome, kad Šli pas dar n ra apsisprend s. Iš vienos pus s jis platina liberalizm , iš antros — jis leidžiasi renkamas centrin socialist komitet .

Kok socializm atstovauja *Ateitis* ? Š klausim svarsto pats pirmasis jos numeris ir šitaip j atsako. «K gi socializmas reiškia ? Jis reiškia subuv , gyvenim iš draug s, telkim si kr v d l lengvesnio nuveikimo gyvenimišk reikal , nuo žodžio socialis —draugijinis »¹⁸³. Kaip matome, tai yra labai plati s voka, kurioje gali tilpti kiekvienas. B dinga, kad *Ateityje* nepasitaik sutikti Markso ir Engelse vard . Socialistin doktrin ia atstovauja Petro Kropotkino straipsni vertimai. Jie ia yra beveik kiekviename numeryje. Kunigaikštis Kropotkinas yra Rusijos anarchistinio socializmo atstovas¹⁸⁴.

Apie *Ateit* susitelkusi lietuvi socializmo vad galvosen galima suvokti iš keleto propagandini straipsni , kurie buvo atspausdinti joje. B dinga, kad šalia radikalaus nusiteikimo prieš kapitalizm ir neapykantos kunigams, šis socializmas ži ri save kaip krikš ioniško idealo gyvendintoj . Štai, kaip rašo Ilgakojis: « Taigi, b k syk krikš ionim, atmesk nuo sav s visus tuos žaban-gus, kuriuos ant tav s kunigija spendžia ir eik šian su mumis socialistais j ieškoti teisyb s, jieškoti savo ties ir išganyimo savo k nui ir d šiai, jei dar yra kokia pas tave užsilikusi ir tu bran-gini jos išlaikym . Mes socialistai tiktai esame tikrais pasek jais

¹⁸¹ Ten pat, 87 psl.

¹⁸² Ten pat, 111 psl.

¹⁸³ Ten pat, 1 psl.

¹⁸⁴ Gustav A. Wetter, *Der dialektische Materialismus*, Viena, 1952,

Kristaus, mes nestatome bažny i , su auksuotais bokštais ir ant j pastatymo nekaulyjame iš žmoni paskutinio duonos k snio ... Mes k nijame bažny i kiekvieno šird ... — taigi mes tik socialistai k galime teisingai savinti vard krikš ioni ir mes tik vieni galime suteikti išganym ...»¹⁸⁵ *. Kristaus moksl nori k nyti ir Socialistas. Jis rašo : « Taigi su šiais naujais metais, su šiuo nauju šimtme iu prad kime jud ti, prad kime dauginti eiles socializmo ir k nyti tai, k Kristus skelb devyniolika šimtme i atgal — brolyst , lygyb , gerov »¹⁸⁶.

Ši kryptis nepatiko Laukiui. Nes, berods, jis redakcijos vardu atskydamas jau aukš iau min tam Tamulynui priekaišt , kad liberalai yra perdaug susij su bedievybe, raš , kad socialistai turi grei iau derintis su liberalizmu, o ne su katalikybe. «Kad b ti socialistu n ra reikalo neapsieitinai b ti kataliku ; socialistu yra kožnas, kuris platina lygyb , meil ir brolyst : jeigu guoduotinas raš jas (J. Tamulynas) nenori b ti socialistu iš baim s, kad jo brolis valnamanis neb t šalia jo ir jo neužkr st savo valnamanysta, tai iš dviej išeina viens : ar jis socialistu n r ir juomi b ti nenori, ar menk pasitik jim turi savo tik jime »¹⁸⁷.

savo gyvenimo pabaig Juozas Laukis pats atsiejo laisvamanyb nuo bedievyb s ir atsisak galimyb s dorov pagr sti tik mokslu. Jis, pasak *Lietuvi Enciklopedijos*, išpažino savo tik jim Diev . Juozo Laukio tikroji pavard yra Domininkas Kaleininkas. Jis buvo gim s Rudaminoje 1866 m. ir mir Chicagoje 1947 m. Jaunyst je buvo stoj s Sein kunig seminarijon. Atvyk s Amerik redagavo kok pustuzin laikraš i . Pla iau apie j ži r k *Lietuvi Enciklopedijoje* ¹⁸⁸. Ta iau *Ateities* leidimo laikais Laukis dar buvo nepalankiai nusiteik s krikš ionyb s atžvilgiu.

Iš kult rini dalyk *Ateityje* verta pamin ti Šli po noras remti baltgudži kunig sumanym leisti bendr lietuvi baltgudži laikraš t j priimant ir lenkus. Sumanymas buvo rad s prita-

¹⁸⁵ *Ateitis*, 121 psl.

¹⁸⁶ *Ateitis*, II tomas, 1 psl.

¹⁸⁷ Ten pat, 63 psl.

¹⁸⁸ *Lietuvi Enciklopedija*, XIV (1958), 270 psl.

rimo *Vienyb s* ir *Lietuvos* laikrašiuose ir lenk laikrašiuose *Zgoda* ir *Dziennik Narodowy*. Laukis š sumanym atsako žodžiais: «Vyrai svajojat. »— «Jeigu tai darytume mes, tai b t vis tiek, k palikus rugius byrant eiti mišk grybaut, kuomet namuose n ra duonos »¹⁸⁹. Jau anks iau tarptautinio laikrašio leidimo klausimu Laukis buvo raš s : «Nematau, kokia nauda b t iš svajon s apie išleidim tarptautiško laikrašio. Tame laikraštyje gal tume gal išsipasakoti savo vargus, parodyti svetui koki mes ken iame priespaud , bet k tas viskas pagelb s, jei mes patys nebandysime nuo savo nelaimi apsiginti ? ... Sudarykime tvark namie, prašalinkime kli tis, kurios kliudo mums ant kelio progreso, t syk gal sime su didesne pasekme prisid ti prie kit , ne kaip žemesni, bet kaipo lyg s jiems ir tokiu b du tur sime ties jieškoti lygios teisyb s »¹⁹⁰.

Filosofij *Ateityje* atstovauja ekskunigas Vl. Dembskis savo labai grubiais Dievo neigimais ir pasisakymais už žem s kult , suteikiant jam vitalistin pob d ir išreiškiant j motinos simboliu. «Žem tod l, kaipo motina visos gyvyb s, o ne dievas su velniu turi b ti ir neužvylimai bus žmonijos idealu »¹⁹¹. «Moteris b dama antroji motina¹⁹² ir peninti žmonij savo kr timis yra kartu su žeme idealu ». D l to gimtoji nuod m yra nusikaltimas moteriai motinai. «T sulaužym tiesos, prigulin ios Moteriai-Motinai ir nuduot išsižad jim žemiškos laim s teisingai reik pavadinti pirmgime nuod me, iš kurios iki šiai dienai teka up s mel ir visoki neteisybi su neapsakomais sudarkymais gamtišk ties ». Iš pažeidimo motinos teis s kilo ir monarchinis valdymas. « Tai pradžia nuod m s, mislis vienvaldyst s, arba užgimimas pirmojo ardytojo gamtiškos tiesos, pirmojo paniekintojo Motinos-Darbin nk s ir Motinos-Žem s »¹⁹³.

Ta iau Dembskis n ra bes lygiškai palankus visoms modernios minties apraiškoms. Jis kelia klausim : «Ar nauji siekiai politikoje ir tarptautiškuose susinešimuose n ra žudymas mora-

¹⁸⁹ *Ateitis*, 97 psl.

¹⁹⁰ Ten pat, 14 psl.

¹⁹¹ Ten pat, 78 psl.

¹⁹² Pirmoji motina yra žem , V. B.

¹⁹³ Ten pat, 85 psl.

liškumo ir tikybos » ? Jis ypa yra susirpinęs dėl Nietzsche's pažiūrėjimo. Jo mokslas sudaro pavojingą mažesnio pajūmo tautoms. «Vokiečių Nietzsche's teorija, reikalaujanti išnaikinimo visų žemesnių tautų, nežinomaip plėtojasi smegenyse visų jo pasekėjų»¹⁹⁴.

Toks yra bendras *Ateitės* vaizdas. Jai sustojus, po keleto metų, išėjo kita *Ateitis*, pasivadinus *Svieta Ateitis*. Pirmasis jos numeris pasirodė 1907 m. sausio mėn. ikagoje. Jos leidėju buvo Valaskas. Laikraštis išėjo ant gero popieriaus; tai buvo mėnesinis žurnalas. Jo matyti mums neteko. Apie jį turime žinoti iš to meto *Kovas* recenzijos. Ji rašo: «Pakraipa — koks tai neva 'tolstojizmas' ar 'anarchizmas'. Redaktorius šitaip pasako pasveikinamam straipsny: 'Mūsų mieris yra: kad ieškoti Karalystės Dievo ir jo teisybės, o visi reikalingi daiktai bus duoti; ir mes nesirpiname apie rytojišką dieną; nes rytojiška diena rapsinis pati apie save'. Redaktorius nepaaiškina, kam da ieškoti tos karalystės Dievo, jeigu rytdiena pati ją pasirpina ... Da didesnė nuomonė pratarė savo bendradarbiams, kur stotė išlygas, kad raštas būtų 'nesipriešinantis piktui'»¹⁹⁵.

III. Kritiškos pastabos

1. *Netikimas blogio nenugalimumas*. — Marksizmas, žinoma, yra neišteisinamas ir neapginamas. Tačiau domėjimasis pažvelgti, paimti ne tiek jame pačiame savyje, bet kaip reakciją, atsiradusią krikščioniškoje kultūroje. Ką toji reakcija reiškia? Ji yra pasipriešinimas tam tikrai krikščioniškos kultūros sampratai. Kaip reakcija paimta savyje, ji kritikos neišlaiko ir negali atstoti tos sąrangos, kuri pretenduoja atstoti. Tačiau, jeigu jį žiūrime kaip krikščionijos apsisvalymo procesą, galime pastebėti, kad krikščioniškoje kultūroje buvo valytinų dalykų, už kurių šie valanti šluota užkliuvo.

Jeigu mes šitokiu žvilgsniu žiūrime problemą ir atsikreipiame

¹⁹⁴ Ten pat, 83 psl.

¹⁹⁵ *Kova*, 1907, 76-77 psl.

ne tiek marksizm , kiek krikš ionyb ir, b tent, tuo atžvilgiu, kuriuo marksizmas j ne tiek neig , kiek, jei taip galima išsireikšti, j interpretavo (nors jis j ir neig), tai gal sime pasteb ti, kad jis išryškino kelet vertybi , kurios iš esm s yra krikš ioniškos, bet kuri praktikavimas krikš ionijoje ne kart šlubavo.

Vis pirma, ia norime atkreipti d mes marksizmo netolerantingum blogiui. Žinoma, ia norime pasilikti ne praktin je ar pedagogin je srityje ir teisinti komunizmo tolerancijos tr kum ir jo totalizm , ar užmiršti Kristaus sakym atleisti 70 kart po 7. ia norime sustoti pa ioje principin je ir aukš iausioje srityje ir svarstyti klausim , ar blogis yra nugalimas, ar ne. Ir tai, norime palikti nuošaly klausim , ar žmogus savo j gomis gali blog nugal ti, ar reikia ypatingos Dievo pagalbos. Norime sustoti prie klausimo, ar blogis yra toks galingas, kad niekas jo visatoje pilna prasme nugal ti negali.

Mums krikš ionims reikia prisipažinti, kad mes esame susitaik , kad ir ne principiškai, tai bent praktiškai, su paži ra, kad blogis yra neišvengiama b tinyb ir kad mes, net Dievo malon s padedami, jo nugal ti negalime. Tam tikra prasme tai yra teisinga, nes ir atpirktoje visuomen je, kur blogio šaknis yra pakirsta, ta iau jo apraiškos vis tiek tebesireiškia. Ir Kristus nepataria be atodairos jas naikinti. Galime prisiminti Jo palyginim apie piktžoli rovim iš kvie i lauko ¹⁹⁶. Tuo tarpu marksizmas iš jo dideliai nesiskaitydamas su blogiu. Jokia blogio forma jam netur jo joki sisen jimo teisi . Revoliucija tur jo nušluoti visk , kas buvo blogai darbo klasei. O kadangi darbo žmogus ir žmogus apskritai marksistin je galvosenoje yra tolydžios s vokos, tai kova už darbo klas ia reiškia kov už žmonij . Palikime nuošaly visas moralines šios revoliucijos implikacijas ir klausim , kiek blogio ji pati padar bekovodama su blogiu, bet susim stykime prie šio pagrindinio marksizmo nusiteikimo.

Šis klausimo pastatymas mus atveda prie senos filosofin s ir religin s problemos, b tent : kaip stovi vienas kito atžvilgiu blogio ir g rio principai. Mums krikš ionims teoriškai yra aišku, kad blogis n ra joks savaimingas b ties principas ; kad jis n ra

¹⁹⁶ *Mato* 13, 24-30.

dievas ir kad nėra jokio gėrio ir blogio dualizmo. Tačiau šis sprendimas ne taip lengvai patenkina kasdieninį žmogaus protą, esant nemažoje blogio spąžoje. Dėl to babiloniškoji mintis yra sukūrusi kitą šio klausimo sprendimą, būtent: dualistinę gėrio ir blogio dievo sprendimą. Ši mintis gavo ir krikščionišką formą manicheizmo religijoje. Ir pirmaisiais krikščionių amžiais ji buvo tokia gyva ir stipri net Vakaruose, kad ir šv. Augustinas pirmiau pasidarė manicheju, o tik vėliau krikščioniu.

Manicheistinę krikščionybą su forma stipriai reiškė si graikų ir romėnų pasaulyje. Tiesa, kaip religinė forma ši pažiūra buvo nugalėta. Tačiau kyla klausimas: ar ji buvo nugalėta, kaip praktiška gyvenimo filosofija?

Jeigu paimsime tokios materialistiškos ideologijos reiškėj lietuviškoje visuomenėje, kaip Dembskis, tai jam krikščionybą yra ne kas kita, kaip dualizmas. Tas dualizmas yra jį išvarginęs ir jis nori jį atsikratyti. Būdingas ir nuolat jį raštuose pasikartojantis sakinytis yra: «ne dievas su velniu turi būti žmonijos idealu». Jis nori vieningo idealo ir juo išpažįsta vitalistinį materializmą. Panašiai dualistiškai krikščionybą supranta ir daugelis socialistų.

Aišku, kad tai yra klaidinga krikščionybės interpretacija. Krikščioniškoje dogmatikoje blogio principas nieku būdu nestovi lygioje plokštumoje su gėrio principu. Tačiau, net teologines studijas atlikusiam, Dembskiui dualizmas yra suprantamesnė krikščioniška filosofija, negu dieviškoji visagalybė. Šios Dievo visagalybės nemato ekonomini priespauda išvargintas eilinis socialistas.

Kodėl taip atsitiko, kad krikščioniškoje galvosenoje šis dualizmas susidarė? Tai yra didelis klausimas ir tam, be abejojimo, būtina daug priežasčių. Gal viena iš paprasčiausių bus ta, kad religija paskutiniaisiais šimtmečiais vis labiau darėsi tik dorovės tarnaitė. Ji buvo reikalinga tik tam, kad žmones sulaikytų nuo nusikaltimų, o jos pagrindinis metafizinis prasmės šaltinis, kuri glūdi visagalio Dievo sampratoje ir jo santykiavime su žmogumi, buvo nustumta antrinė vieta. Marksistai kitaip religijos ir nesvarsto, tik kaip priemonę dorovei išlaikyti; pagaliau ir iš šios pareigos ją atstumia.

Kokia bebūt šio reiškinių priežastis, bet pats faktas liudija autentišką tik jimo susilpnėjimą ar net kai kuriuose krikščionyse jo iškrypimą. Tik juo galima išaiškinti, pavyzdžiui, Dembskio nukrypimą materializman. Dėl to visas materialistinis sąjūdis

kelia klausim : ar mes tikrai esame išsivadav iš babiloniškojo dvasingumo ; ar mes esame iš j iš Babilonijos nelaisv s ? Vieno dalyko n ra marksizme, tai principin s baim s blogiui, slaptos pagarbos jam, kaip nenugalimam principui.

2. *Reakcija prieš medžiaginio momento nepakankam vertinim* . — Kai susitinkame su materialistinio optimizmo apraiškomis ir kai, ta proga, domim s ne tiek iš esm s materializmu, kiek krikš ionybe, sustokime dar prie vieno sugretinimo. Tai yra dvasios ir medžiagos santykio klausimas žmoguje. Krikš ionija ži ri žmog , kaip dvasios ir medžiagos ne atsitiktin jungin . Marksizmas iš jo su galingu dvasinio prado, kaip savaimingo principo, paneigimu žmoguje. Einant šia ideologija visos dvasin s žmoni apraiškos, religijos neišskiriant, yra medžiagini santyki padaras. Kyla klausimas, ar krikš ionija, dvasinio momento išryškiniu žmoguje, n ra davusi pagrindo šiai medžiaginei reakcijai. Ar ji n ra apleidusi fizin s žmogaus prigimties ? Oficialiuose dokumentuose pagrindo tokiam tarimui n ra ir b ti negali. Dievo S naus sik nijimo faktas yra toks galingas pasireiškimas už, ne tik dvasin , bet ir k nin žmogaus prigimt , kokio jokia religija ne tik neturi, bet ir nedr sta tik tis. Š palikim oficialioji krikš ionija r pestingai laiko ir neleidžia jo pažeisti jokiais vienpusiškais dvasingumais. D l to ji yra pasisakiusi ir prieš pasyvin misticizm , ir prieš žmogaus veiksm nereikšmingum , ir prieš medžiagos identifikavim su blogiu, ir prieš vitalistinio žmogaus gyvenimo smerkim ir prieš daugelio žemišk j žmogaus gyvenimo sri i nepaisym , nors ši sri i ji ir nelaiko vienintel mis žmoniškojo gyvenimo sritimis. Ta iau babiloniškoji krikš ionyb ir ia yra pas jusi savo dualistin s kl , kuri nemažai dirvos yra radusi Ryt ir Vakar krikš ionijoje.

Henry Charles Puech, Sorbonos profesorius, m s laikais yra pateik s nauj tyrin jim Mani religijos klausimu. Iš jo sužinome ne tik šios religin s srov s labai sud ting teologij ir filosofij , bet ir jos tak pla iuose taut sluoksniuose. Štai keletas tos teologijos bruož . «Šventasis neturi leistis bet koki veikl blogame pasaulyje »¹⁹⁷. Tikrasis jo idealo išsipildymas vyksta

¹⁹⁷ Henri-Charles Puech, *Die Religion des Mani*, kolektyviniame veikle : *Christus und die Religionen der Erde*, redaguotame Franz König, II t., Viena, 1961, 549 psl.

mirtyje. «Vienintel nuod m s priežastis yra medžiaga »¹⁹⁸. Negana to. «Pati egzistencija jau yra nuod m »¹⁹⁹. K nas yra sielai kal jimas ²⁰⁰.

Vakar krikš ionijoje, nors be formalaus pripažinimo, priva iuose pamaldumuose ne kart yra sklidusios panašios paži ros. pasaul buvo linkstama ži r ti, kaip blogio prado didesn ar mažesn atstov . Tas neigiamas bruožas ne kart buvo primetamas ir žmogaus prigim iai. Žinoma, to nereikia sumaišyti su sveiku asketizmu, kaip žmogaus sav s apvaldymo priemone. Tai yra autentiškai krikš ioniška. Ta iau, kai sav s nugal jimas pasidaro aukš iausiu uždaviniu dorybi hierarchijoje, tai lengvai gali atsitikti, kad artimo meil s pareigos, ypa jo k no atžvilgiu, pasidaro menkavertišku uždaviniu. Tokioms aplinkyb ms esant, gali susikurti pasaul ži ra, kuri, skelbdama dvasingum , nedavertina realaus kito žmogaus gyvenimo. D l to Šeštokas apie katalik gali sakyti, kad jis pamaldžiai susi m s rankas ir nuleid s galv «nieko neišmano apie š gyvenim ». Šitokiam, nors ir labai dvasingai nusiteikusiam žmogui, kaip nauja Evangelija gali skamb ti Tamulyno pasakymas *Ateityje*, kad troškimas pagerinti darbinink b kl «yra geru daiktu d l kiekvieno darbininko žmogaus ».

Yra atskiras klausimas, ar ir kiek materializmas atneš pagerinimo darbininkui. Apie tai v liau. ia mums r pi krikš ioniškojo gyvenimo diagnoz , b tent : kiek marksistin filosofija gali pagelb ti j nustatyti. Nusisukdama visu veidu medžiag ir pagal j bandydama suvokti žmog , ji labai ryškiai pasako, kad vien dvasinis žmogaus supratimas yra nepakankamas.

Pirmu žvilgsniu gali atrodyti mažai reikšmingu dalyku nepakankamai vertinti medžiagin žmogaus prigimt . Svarbiau yra vertinti jo dvasin prigimt . Ta iau praktikoje šis nepakankamas vertinimas keršija, nes tai yra pažeidimas tiesos ir teis s.

D l to, kaip aukš iau mat me²⁰¹, Gorteris teisingai kelia

¹⁹⁸ Ten pat, 546 psl.

¹⁹⁹ Ten pat, 547 psl.

²⁰⁰ Ten pat, 531 psl.

²⁰¹ Žr. 22, 41, 50-51, 46 psl.

klausim , ko verta yra dorov , kuri neturi pritaikymo «preki visuomen je ». Dar tragiškiau šis klausimas stovi Laukiui, kuris nesupranta, kaip kunigas gali b ti kartu geru žmogum. Tai yra priešingas polius manicheistiškai paži rai, kuri nesupranta, kaip žmogaus egzistencija k ne gali b ti ne nuod m . Dembskis šiam prigimties nepaisymui suteikia išvirkš i tradicin krikš ioniš form , vadindamas tai gimt ja nuod me. Šios paži ros liudija, kaip keršija nepakankamas vertinimas medžiagin s žmogaus prigimties.

Ryšium su marksizmu kyla gyvas reikalas krikš ionijai tur ti tiksliau suformuluot savo santyk su pasauliu, su medžiaginiais darbais, su vitalistin mis apraiškomis. Aišku, kad šie dalykai žmogaus išganyti negali. Marksizmo naivumas šiuo atžvilgiu yra pažym tinas. Ta iau ko reikt išvengti — tai jungimo atbulinio b gio, pavyzdžiui, daryti pozityvin doryb iš priverstinio neturto ar nuod m iš turto. Panašiai reikt manyti ir apie vitalistines apraiškas.

3. *Filosofinis s j dis.* — Ar materialistinis s j dis lietuvi tautoje yra filosofinis ? š klausim reikia atsakyti teigiamai. Daugumas klausim , kurie ia keliami ar Šli po, ar anarchist , ar socialist — ia yra statomi filosofiskai. Filosofiniu klausimo pastatymu suprantame tok , kada ieškoma atsakymo ne papro iuose, ne galiojan iuose statymuose, bet su juo einama iki prot patenkinan io tiesos pagrindo. Ar tokie tie lietuviškieji materialistai yra ? J tikrai niekas nepatenkina, iki jie neranda tiesos, kuri jiems atrodo patenkinama. Jeigu apie filosofinio s j džio buvim spr sti iš to, ar jo dalyviams pasiseka rasti teising atsakym klausimus, tai, žinoma, lietuviško materialistinio s j džio neb t galima laikyti filosofiniu s j džiu. Bet tokiu atveju iš viso filosofini s j dži rastume nedaug. Daugumas filosofini s j dži vairiais istorijos laikais buvo kuriuo nors atžvilgiu vienašališki.

Filosofiniam s j džiui dar yra b dingas ir tam tikras visuomeninis bruožas. Negal tume vadinti filosofiniu s j džiu kokio vieno ar kito filosofo, besigilinan io kai kuriuos klausimus, iš kuri ilgainiui susidaro tam tikra filosofin kryptis arba mokykla. Tai bus, gal b t, filosofin srov , bet ne s j dis. Filosofiniu s j džiu tenka laikyti tok reiškini , kada filosofiniai klausimai pradeda kilti vairi sluoksni žmoni galvose ir jie atsakymo ieško daugiau

ar mažiau bendra kryptimi. Lietuviškas materialistinis s j dis tikrai yra tokio pob džio. Ši galvosena ia kyla labai pla iuose gyventoj sluoksniuose. Materializmu ia užsikre ia ne vien tiksli j moksl specialistas, pavyzdžiui, Šernas, bet ir gydytojas, pavyzdžiui, Šli pas, ir sociologas, pavyzdžiui, Kodis, ir visuomen s organizatorius, pavyzdžiui, Grigaitis, ir kult rininkas, pavyzdžiui, Laukis, ir net kunigas, pavyzdžiui, Dembskis. Prie šio s j džio aktyviai jungiasi ir visa eil darbinink .

Visa tai turint prieš akis, materialistin jud jim šio amžiaus pradžioje tenka laikyti tikru filosofiniu s j džiu ir nelaikyti j vien politini kov ar pašalini intryg padariniu.

Tas pasiilgimas pagrindini atsakym perkainavimo, kuris plataus m sto r gimu pasireišk lietuviškoje visuomen je šio šimtme io pradžioje, berods, yra pirmutinis lietuvi tautos filosofinis s j dis. M s tautos istorija neturi davini paliudyti kitam panašiam s j džiui. Tiesa, Vilniaus akademija tur jo žymi filosof , kurie yra pla iai pagars j vairiuose kraštuose ir ten palik juntam p dsak , ta iau pa ioje lietuvi tautoje jie s j džio nesuk l . D l to juos galima ži r ti grei iau kaip kokios vienos ar kitos filosofin s mokyklos dalininkus.

Gal b t filosofiniu s j džiu galima b t laikyti Vilniaus universiteto romantizm ? Jis tur jo takos lietuvišk sluoksni galvosenai, ta iau romantizmas yra grei iau meninis ir literat rinis s j dis su tam tikromis politin mis pas komis, negu filosofinis.

Gal filosofiniu s j džiu galima laikyti reformacij , ypa Vakar Lietuvoje ? Ta iau tai abejotina. Jegu ji ir buvo kiek labiau laisvas s j dis, tai jis buvo grynai religin s prigimties. O grei iau tai buvo visuomeninis-politinis aktas.

Labiau filosofin s j d panaš ja kalvinist s j dis Didžiojoje Lietuvoje. Mat, jis, atrodo, kilo ar bent buvo ap m s vačius visuomeninius sluoksnius. Ta iau vargiai ar ir jis iš jo iš grynai religin s srities rib .

Panašiai tekt pasakyti ir apie vien ar kit krikš ionyb s vedim Lietuvoje. O toliau eiti jau neb r kur. D l to materialistin s j d noroms nenoroms turime ži r ti kaip pirmutin lietuvi tautos filosofin s j d . Bet tai neb tinai turi b ti blogu ženklų lietuvi tautai. Ir klasikin s Graikijos filosofijos istorija prasid jo nuo materialistinio s j džio.

Kok palikim paliks materialistinis s j dis lietuvi tautai ? Tai, be abejo, dar yra perankstyvas klausimas ir prie jo gal s sustoti žmon s, kurie su juo betarpiškai susitiks, ia norime išjungti iš šio klausimo politinius ir kult rinius padarinius. Vien grynai filosofin palikim dr stame jau dabar pasteb ti.

Viena, ko nedaro materializmas ir ko nemokina marksizmas, tai abejingumo tiesai. Marksizmas išpaž sta žmogui galimyb ties pažinti ir ties laiko vadovaujan iu veiksmu gyvenime. D l to šiuo atžvilgiu mes savo tautai žalos iš marksizmo netur sime. Kai komunizmo viešpatavimas pasibaigs, ir mes susitiksime su išsilaisvinusiu lietuviu, koks jis beb t , jis nebus apatiškas tiesai. Nereik s jam aiškinti, kad žmogus gali pažinti ties , kad gyvenime yra galiojan i ties . Jis tai labai gerai žinos iš komunistin s santvarkos ir jos ideologijos aiškinim . Jam reik s tik pad ti rasti, kur yra tiesa. O kad tiesa formuoja ir valdo ne tik pasaul , bet ir žmog , jam bus aišku. Jis netik s, kad viskas pasidaro savaime ir kad žmogaus pažinimas ar nusistatymas ia niekuo d tas. Taip gal gal s galvoti susen s ir pavarg s Vakar europietis, bet taip negalvos komunistin mokykl iš j s žmogus.

4. *Marksistinis entuziazmas.* — Keikia pasakyti, kad marksizmas labai praktiškai kovojo už skriaudžiam žmoni teises. Ir jeigu imame vien š fakt , atsiet nuo klaidingos paži ros žmog ir Diev , negalime jo vertinti blogai. Priešingai, j reikia vertinti teigiamai, kaip teisingumo ilges , kaip artimo meil s darb . Ir, skaitant, pavyzdžiui, V. Mickevi iaus-Kapsuko atsiminimus ir užrašus iš caro kal jim , negalima išvengti sp džio, kad to žmogaus kent jimai yra didvyriški ir s moningai prisiimami ²⁰².

Kyla klausimas, kaip suderinti materialistin filosofij su šiuo praktiniu idealizmu. Engelsas, iškeldamas praktin idealizm , r pinosi išlikti nepaliestas teorinio idealizmo. Jis raš : « Dabartiniu laiku reikalinga dik iai etikinio idealizmo žmogui, kad jis gal t tur ti dr sos išpažinti istorin materializm , kadangi tas išpažinimas visad neša žmogui skurd , persekiojimus ir šmeižtus ; o istorinio idealizmo skelbimas — tai darbas kiekvieno makle-rio politikieriaus, nes istorinio idealizmo skelbimas geriausia

²⁰² V. Kapsukas, *Caro kal jimuose, užrašai ir atsiminimai*, Brooklynas, 1929, 320 psl.

žada vis žem s g rybi , riebi šilt vieteli , orden , garb s vard ir didel s pagarbos »²⁰³. Boudinas, aiškindamas toliau Engelse mint , persp ja socialistus, kad praktiniam idealizmui, kuriuo yra socializmas, n ra reikalingas teorinio idealizmo pagrindas. Iš antros ta iau pus s, marksizm reikia skirti nuo paprasto (senojo) materializmo²⁰⁴. Materialistin s dorov s klausimais yra susir pin s ir Kautskis. Sakyti, kad «moralyb gemanti iš medžiagin s prievartos, tai yra tokia netiesa, ir toks klaidinimas ... kuris numuša marksizm iki tam žemam etikos laipsniui, sulig kuriuo visa dora, visas doringumas tai es savimyl . Žmon s, kurie šitaip atstovauja ir skleidžia materialistin istorijos supratim ... mažą garb s tedarą Markso mokslui»²⁰⁵.

Galima sutikti su Boudino mintimi, kad teorinis, h geliškasis idealizmas n ra gera sistema pagr sti doriniam idealizmui, nes dorinis idealizmas n ra vien m stymas, atsietas nuo tikrov s, bet ir praktiškas veikimas t tikrov . Ta iau kai Gunteris bando pateikti praktiško idealizmo pagrindus, išeidamas iš materialistin s galvosenos, jis pasako tik apie reikal pasilieuoti iš kapitalistinio jungo ir panaudoja por sen frazi apie tai, kad idealas padidina individo j gas ir kad jis galingai užvaldo minias, pakeldamas jas aukštyn. Tai pasak s, jis tariasi rod s, kad «istorinis materializmas ne tiktai nesunaikina praktikos idealizm , bet, atvirkš iai, jis iškelia praktikos idealizm taip aukštai virš proto ir taip tyrai j apvalo, kaip dar n viena sistema ligšiol nepaj g to padaryti »²⁰⁶. Kaip dorinis idealizmas siejasi su materialistine galvosena iš šio rodymo, žinoma, nepaaišk ja. D l to, turint prieš akis dorin socialistini veik j entuziazm , pasilieka neatsakytas klausimas, iš kur jis kyla. Ieškant šio entuziazmo kilm s, reikt d l to kreiptis kitus šaltinius, negu materialistin galvosena, paimta tikslia to žodžio prasme. Šio entuziazmo buvimas marksistini veik j tarpe mums tik paryškina mint , kad žmogus iš tikr j ne kart yra didesnis, negu jis apie save mano. Materialis-

²⁰³ Louis B. Boudin, *Karolio Markso teorijos sistema naujos kritikos šviesoje*, Brooklynas, 1921, 296 psl.

²⁰⁴ Ten pat, 297 psl.

²⁰⁵ Ten pat, 299-300 psl.

²⁰⁶ Ten pat, 298 psl.

tas, suvokdamas save vien iš medžiagini davini , pilnos savo prigimties nepasiekia. Jo prigimtyje yra kažkas, kas skatina j veikti aukštai doriškai. Bet tam veikimui pagrindo negalima rasti toje teorin je sistemoje, kuria jis nori save aptarti.

N ra iš esm s kažkas labai nepaprasto, kad kartais krikš ionišk dorybi atstovauti išeina žmon s, kurie stovi atokiai nuo krikš ioniškos ideologijos. Tokiu atveju pasikartoja tik ta tiesa, kuri Kristaus yra išreikšta palyginimu apie gailęsting j samariet . Kunigas ir levitas pra jo pro šal , nelaim s ištiktu nesir pindami, o jam pagelb jo svetimšalis. Tokia jau yra gyvenimo tragik , kad tie, kurie atstovauja tiesas, patys ne kart yra menki j vykdytojai. Teorinis žmogaus gyvenimo aspektas yra link s atsipalaiduoti nuo praktikos. Ta iau b t ne mažesn tragik , jei j atstovaujam ties b t išsižad ta. Kristus, padar s skaudži priekaišt fariziejams, neatmet j mokslo. Jis liep klausyti, k jie moko, bet nedaryti, k jie daro. Juo labiau jis neatmet visuomeninio kunig vaidmens tautoje, nors ir konstatavo j artimo meil s nepilnum . Pagydytiems iš raups jis liep eiti pasirodyti kunigams ir gauti j pripažinim .

Jeigu marksizmui ir gal tume pripažinti gerojo samarie io vaidmen , negalime jam pripažinti nei teisingo mokytojo vaidmens, nei, juo labiau, gero visuomen s organizatoriaus autoriteto. Mokslas, kuriuo jis remia savo gerus darbus, n ra teisingas. Ir s ranga, kuri jis kuria, neturi žmog išlaisvinan ios lygsvaros. Tas samarietis, kuris darbuojasi prie buvusio apipl što modernaus žmogaus, perdaug didelio atlyginimo pareikalavo iš išgelb to asmens. Jis pareikalavo iš jo atsisakyti savo dvasin s prigimties pirmenyb s medžiagin s skaiton. Ir kitas jo reikalavimas buvo : atsisakyti asmenin s pirmenyb s prieš visuomenin pirmenyb .

Taigi, tikrasis samarietis m s kult ron dar n ra at j s. D l to dar n ra pra j s laikas reikštis žmonijos išgelb tojui.

Kun. Vyt aut as Bagdanavi tus, M. I. C.

Chicaga, J. A. V. 1965 m. vasario 16 d.

LITERARY ACTIVITY OF LITHUANIAN MATERIALISTS FROM 1904-1918

by

Vytautas Bagdanavičius

(Summary)

The years between 1904 and 1918 mark in the history of modern Lithuania a transitory period from a limited freedom of the press granted by the Russian imperialism until Lithuanian independence. (Up to 1904 the press in the Lithuanian language using the Latin alphabet was entirely suppressed). The aim of this work is to show the materialistic body of writings in the above mentioned period, especially in the USA, where Lithuanian cultural activity had more freedom than in Lithuania itself.

Putting aside the positivism, which was rather popular at an earlier period in Lithuania with Dr. V. Kudirka and his literary activity, the author limits himself to three forms of materialistic ideology: the old materialism and dialectical materialism as it shows up in socialism and communism.

In his work he devotes the most space to reviewing different kinds of publications, dividing them into groups largely according to the topic discussed.

Thus he (1) reviews publications against religion and (2) against the Church. He considers also (3) books dealing with natural sciences and at the same time exalting the past, e. g. ethnology, biology and astronomy. (4) Deals with Lithuanian materialism in its approach to sociological problems and ideas largely based on biological pattern.

(5) There was no lack in early Lith. materialism of some moralistic philosophizing, which was represented by translations from Polish (Krzywicki) or Italian (Mazzini). (6) The Women's Rights movement of Lith. marxism was once strangely enough combined with the Catholic Ladies' movement. They even held a common convention in Kaunas.

(7) The biological approach to sociological problems was put aside by the new technical trend in dealing with social problems. (8) The old materialism was represented by the translation of Buechner's *Force and Matter*; made by Dr. Šliupas, who himself was very active in that field. (9) Historical materialism was for a long time strongly represented in the journalistic activity of Pijus Grigaitis. (10) The early Lith. materialistic movement was conscious of the discrepancy between internationalism and national cultural obligations. (11) This problem was more strongly felt during the 1905 uprising in Lithuania.

(12-13) At the end of the survey the author examines peculiar cultural, anarchistic movements in their various magazines.

After the general survey the author makes some critical remarks concerning the materialistic movement in Catholic society. (1) Of course, the vindication of materialism is impossible in itself. But the strong optimistic convictions of early materialism that the evil in the world is not invincible is some kind of reaction against the remnants of Manicheism in Christian society.

(2) With the same optimism the autor examines the exclusive character of materialism in marxist movements. The formation of a Catholic relationship to the world is desirable. (3) After discussing the philosophical attitude of early Lith. materialism, the author stresses the (4) specific moral enthusiasm of early marxism.